

TÜRK — FRANSIZ SİYASAL İLİŞKİLERİ (1919 - 1984) (*)

Ismail Soysal
(Em. Büyükelçi)

Türkiye ile Fransa arasında düzenli siyasal ilişkilerin 450 yıllık bir geçmişi vardır. Konferansımızın konusu, I. Dünya Savaşı sonrasında günümüze değin (1919-1984), son 65 yıllık dönemdeki ilişkilerdir. Bununla birlikte, Osmanlı dönemindeki ilişkilere (1525-1918) kısaca değinmekte de, son dönemin daha iyi anlaşılması bakımından, yarar vardır.

Haçlı Seferlerinden (1096-1291) beri süregelen düşmanca ilişkilerin, 16. yüzyılın başlarında, birden bire dostluğa, hatta ittifak bağlarına dönüşmesi şöyle olmuştur: Fransa Kralı I. François, İtalya'da genişleme emelleri peşinde koşarken, Alman İmparatoru (ve İspanya Kralı) 5. Charles'e 1525'de yenilmiş ve Madrid'te hapsedilmiştir. Annesi, çaresizlik içinde, Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım ister. O sırada Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın en güçlü devletidir. François, 1525 sonlarında, Frangipani adlı bir Elçi ile Kanuni'ye gizlice bir mektup gönderir. Büyük bir saygı ile, Kral Türk Ordusunun Macaristan üzerinden yürüyerek İmparatoru ezmesini ve kendisini kurtarmasını diler. Kanuni, bir büyük Hristiyan Kraldan ilk kez böyle bir yardım istemini Avrupa işlerine karışma bahanesi sayacaktır. Görkemli bir anlatımla Şubat 1526'da verdiği yanıtta, özetle «...Sen, Fransa Kralı François, Hükümdarların sığınağı kapımıza temsilcin Frangipani'yi yollayarak, yardım istiyorsun... Yüreğini sağlam tut, eziklik duyma, olur böyle şeyler. Biz ecdadımızın izindeyiz. Gece gündüz atımız eğrlenmiş, kılıcımız kuşanılmıştır.»

(*) Bu, Em. Büyükelçi İsmail Soysal'ın Fakültemiz son sınıf öğrencilerine 30 Mayıs 1984'de verdiği ikinci konferansın metnidir.

Kanuni sözünü tutar: 26 Ağustos 1526'da Mohaç zaferi kazanılmış, Macaristan fethedilmiştir. Kanuni 11 Eylül'de Budin'e girmiştir. Bu arada François da hapisten kurtulmuş, ama yeniden İmparator ile savaşa tutuşunca, bu kez Rinçon adlı bir Elçi ile Kanuni'den gene yardım istemiştir. Bunun üzerine 1529'da 1. Viyana muhasarası gerçekleştirilmiş, yalnız İmparator değil, tüm Hıristiyan Avrupa dehşet içine düşmüştür. François, zigzaglar yapacak, Türklere karşı sadakatında kuşkulular yaratacaktır. Kanuni, aldırmayacak, ona desteğini sürdürecektir. Bu arada Barbaros Akdenizde İmparatorun gücüne darbeler indirecektir.

Fransa'nın Türkiye'ye yolladığı ilk yerleşik Büyükelçi La Forest olmuştur. 1535'de İstanbul'a gelen La Forest ertesi yıl Fransa'ya ilk Kapitülasyon Anlaşmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, bir de İttifak yapıldığı anlaşılmaktadır (1). Türk-Fransız işbirliği François'ın ölümünden sonra da sürecektir. Artık Kanuni'nin Fransa'daki adı «görmekli Süleyman (Soliman le Magnifique)»dir.

16. yüzyılın başında Türkiye ile Fransa'yı yaklaştıran âmil stratejikti: İki devletten biri Avrupa'nın doğusunda, öteki batısında bulunuyordu. Ortadaki güçlü Alman İmparatorluğuna karşı Fransa bir denge kurmak için bir müttefik arıyor, Osmanlı İmparatorluğu da kendi genişleme emelleri karşısında gördüğü bu ortadaki güce karşı harekete geçmeğe fırsat kolluyordu. Bu stratejik çıkar birliğine, kapitülasyonlar sayesinde Fransa bakımından ekonomik ve moral çıkarlar eklenmesi gecikmemiştir. Gerçekten, Fransa Osmanlı ülkeleriyle geniş ticaret bağları kurmuş, ayrıca Doğuda Katoliklerin koruyucusu gibi, koyu Katolik (Très Chrétien) Fransız Krallarına prestij kazandıran bir duruma gelmişti. Türkiye ile Fransa arasındaki bu işbirliği ve dostluk, ufak tefek sürtüşmeler dışarda tutulursa, 18. yüzyılın ikinci yarısına dek, yaklaşık 250 yıl, sarsıntısız gidecekti. Fransa «Büyük Türk»e (Le Grand Turc) dediği Padişahları kızdıracı tutumlardan kaçınacak, örneğin Haçlı Seferi niteliğindeki 1571 İnebahtı deniz savaşına katılmayacak. Türkler de «Kadim Dost»ları Fransızlara özel bir ilgi gösterecek, onlarla siyasal danışmalarda bulunacaktır. Fransa'nın ünlü Kralı 14. Louis

dostluk geleneğine özen gösterecek, Türkleri daha iyi tanımak ve ticareti geliştirmek üzere, Türk dili ve kültürünü öğretecek «Ecole des Jeuns de Langues» Okulunu 1700 yılında Paris'te açtıracaktı. Artık Türkoloji Avrupa'da Fransa'nın önderliğinde gelişmeğe başlayacaktı.

18. yüzyılın ikinci yarısında dağılmağa yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu karşısında Fransa'nın tutumunda değişiklikler başlıyordu: Bir kez, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için, Avusturya'dan daha tehlikeli olmuştu, Akdeniz'e inmek istiyordu. Böyle bir şey hem Fransa'nın Osmanlı ülkeleri üzerindeki çıkarlarına, hem de Atlantik'te üstünlüğün İngiltere'ye kaptıran Fransa'nın hiç değilse, Akdenizi bir Fransız gölü durumuna getirmek emeline ters düşüyordu. Fransız hükümeti daha 1760'larda Mısır'ı ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştı. Ancak, çok geçmeden, Hindistan imparatorluğuna sahip bir İngiltere'yi Akdenizde karşısında görecekti. Kuşkusuz Türkleri de karşılıklarına almaları kaçınılmazdı.

1789 Fransız Devrimi sonucunda Avrupa'nın siyasal görünümü allak bulak olunca, Türkiye'nin kaygıları artmıştı. İlk yerleşik Büyükelçi Esseid Ali Efendinin Paris'e gelişinin ertesi yılı 1798'de Bonaparte Mısır'a sözde «Babiâli'ye başağrısı olan Memlûkları cezalandırmak üzere» asker çıkarıp egemen olunca 3. Selim «kâdim dost Fransa»ya savaş açmıştı. İlişkilerin kurulmasından beri ilk kez iki ülke savaş içine girmiş oluyordu. Gerçi 1802'de barış yapılacak, ama Babiâli artık Avrupa'da çok yönlü bir denge politikası gütmeye başlayacak ve 19. yüzyılda desteği daha çok İngiltere'de bulacaktı (2).

19. yüzyılda Fransa ile çekişmeler ilk kez 1820'lerde Yunan İsyanını Fransa'nın desteklemesi ve Navarin deniz savaşına katılmasıyla ortaya çıkmış ve diplomatik ilişkiler bir süre için kesilmişti. Fransa 1830'da Cezayir'i ve 1881'de de Tunus'u alacaktı. Bu iki Müslüman ülke ile Türkiye'nin zaten pek az bağı kalmıştı, Babiâlinin onları kurtarması da olanaksızdı. Fransa'nın hareketini protesto etmekle yetinecekti.

Fransa, bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun merkezinden uzak çevre ülkelerini egemenliği altına alırken, öte yandan da bu İmparatorluğu tehdit eden en yakın tehlikeye yani Rusya'ya karşı onu korumaktan geri durmuyordu. Nitekim, 1841' de Boğazlardan geçiş rejimi için Londra Konferansı toplanınca, İngiltere ile birlikte, Rus emellerine set çekici düzenin savunucusu olmuştu. 1853 yılında da, Rusya'ya karşı, Türkiye, İngiltere ve Piemonte ile birlikte, Kırım Savaşına katılmış, savaş sonunda yapılan 1856 Paris Konferansında aynı çizgide hareket etmişti.

Gene aynı Fransa, 1789 Büyük Devriminden beri milliyet ve halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi akımlarını özendirmekle, Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyan toplulukların bağımsızlık eylemlerini desteklerken, Türkiye'de yeniliklerin de yardımcısı oluyordu. 3. Mustafa döneminde (1757-1773) görülen ilk yenilik hareketi, 3. Selim (1789-1807) ve 2. Mahmut (1809-1839) dönemlerinde oldukça ileri zoyutlar kazanırken özellikle Fransız uzmanlarından yararlanmıştı. Genç Abdülmecit Padişah olur olmaz girişilen 1839 Tanzimat hareketi için de Fransa başlıca esin kaynağı olmuştu. Abdülaziz (1861-1876)'in 1867 yılında, Osmanlı döneminde ilk kez bir Padişahın yaptığı Avrupa gezisinde, Paris'te 3. Napolyon tarafından ağırlanması, eski dostluğun bir göstergesi gibi görünmüştü. Abdülmecit zamanından beri en büyük kredilerin Fransa'dan sağlandığını, pek çok demiryolu, elektrik vb. tesislerinin kurulduğunu da ayrıca anımsatmakta yarar vardır. Öte yandan, bu dönemde Türklerin bilim ve kültür bakımından en çok Fransa'dan yararlanmaları, özellikle Fransızca'yı öğrenmeğe başlamaları, Batıya geniş bir pencere olarak Galatasaray Lisesinin 1866 yılında açılması ve orada Fransız hocalarınca Fransızca öğretim yapılması önemli gelişme ve yeniliklerdi. Daha sonra 2. Abdülhamit döneminde (1876-1908) Genç Türklerin özgürlük ve demokrasi için savaşımında özellikle Fransa'dan, Fransız Devrimi ilkelerinden yararlandıkları da bir gerçektir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması sürecinde söz sahiplerinden biri olmuştu:

Gerçi 1869'da Süveyş Kanalını açmasına karşın, Mısır'ı 1882'de İngiltere'ye kaptıracaktı, ama 1860'da Lübnan ve Suriye'de Hristiyan-Müslüman kavgasına askersel biçimde müdahale etmekle bu ülkeler üzerindeki emellerini belli etmişti. 1866 Girit İsyanında Yunanlılar ve, bağımsızlık hareketlerinde, Romanya, Sırbistan'ı desteklemişti.

20. yüzyıl başlarında Fransa bu parçalama politikasını sürdürmüş ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşında Türkiye ile (tarihte ikinci kez) savaş içine girmişti. 1916'da İngiltere ile gizlice yaptığı Sykes-Picot Anlaşması 1920 Sèvres Andlaşmasına götürecektir ilk halkası olacaktı (3).

*
**

1921 - 1984 DÖNEMİNDEKİ TÜRK - FRANSIZ İLİŞKİLERİNİN ÖZELLİĞİ

Şimdi asıl konumuza, yeni Türkiye döneminde (1921-1984) Türk - Fransız siyasal ilişkilerine geçiyoruz. Bu dönemin başlangıcını 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşmasını kabul etmek doğru sayılabilirse de, böyle bir Anlaşmaya götüren daha önceki bir kaç yıllık gelişmelere de değinmek gerekecektir (4).

Söz konusu 64 yıllık dönem, bir bakıma daha önceki 400 yıllık dönemin bir uzantısı, bir bakıma da ilişkilerin yeni temeller üzerine kurulması için, eski dönemden kalan sorunların arıtılması evresidir. Uzantısıdır, çünkü iki ülkenin Avrupa'daki konumları değişmemiştir. Bu durum onları genel uluslararası politika (Fransızca deyimle, politique générale) uyum içinde bulunmağa itmektedir. Nitekim, aşağıda anlatılacağı üzere, iki devlet 1930 Dostluk Andlaşmasından sonra, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerinde anlayış içinde olmuş, 1935'de başlayan Habeşistan savaşı sırasında, Akdeniz'de güvenliğin tehlikeye girmesi üzerine, dayanışma içine girmiş ve İspanya içsavaşı sırasında, 1937 Nyon ve Cenevre Anlaşmalarıyla, dayanışmayı sürdürmüş, daha sonra Avrupa barışını tehdit eden

Mihver Devletleri Almanya ve İtalya'ya karşı, İngiltere ile birlikte, 1939 Üçlü İttifakını yapmış, Savaşın sonra da Avrupa Konseyi, NATO gibi siyasal kuruluşlar içinde yer almıştır.

Öte yandan, yeni dönemin hiç değilse ilk 18 yılı (1921-1939), hem Türkiye'nin ülke sorunlarının çözümü (Türkiye-Suriye sınırı, Boğazlar statüsü, Hatay), hem de 400 yıldır süregelen Kapitülasyonlarla Fransa'ya tanınmış ayrıcalıklar ve önceliklerin arıtımı gibi sık sık çekişmeler doğuran bir süreç içinde geçmiştir. 2. Dünya Savaşından sonraki dönemde ise, Fransa'nın yeniden Büyük Devlet durumuna geldiği 1960'lara değin, ilişkiler Türkiye'nin öbür Batılı Büyük Devletlerininkine (Amerika BD, İngiltere ve F. Almanya) oranla yeterince gelişmemiş, Général de Gaulle'ün başlatmak istediği gelişme de, aşağıda değineceğimiz üzere, çeşitli nedenlerle hızını yitirmiş, üstelik son 10 yılda, Türk-Fransız ortak çıkarlarına aykırı olduğu gibi, Fransa'nın, Türkiye'ye karşı 1970'lere dek gütmeğe çalıştığı geleneksel dostluk politikasına da ters düşen ve gerekçeleri Türk kamuoyunca anlaşılamayan bir sarsıntıya uğramıştır.

1921 ANKARA ANLAŞMASINA VARAN GELİŞMELER

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi yapılıncaya, Fransa, 1916 gizli Sykes-Picot Anlaşmasının kendisine bıraktığı Suriye-Lübnan ve Güney Anadolu'da Kilikya bölgesine el koymaya başlamıştı. Fransız kuvvetleri 20 Ekim 1919'da, Ermenilerle birlikte, Kilis'i işgal etmişti. İngilizler de, işgalleri altındaki Antep, Maraş ve Urfa'yı 1 Kasım'da Fransızlara devredince, Kilikya Fransız yönetimine geçmiş oluyordu. Ancak, Türk Milli kuvvetlerinin direnişi ve saldırıları da gecikmeyecekti. 27 Aralık'ta, Heyeti Temsiliye ile birlikte, Ankara'ya gelen Mustafa Kemal herşeyden önce Fransızları başarısızlığa uğratmak karındaydı. Nitekim Fransızlar 1920 Şubatı'nda Urfa ve Maraş'tan çekilmek zorunda kalacaktı.

16 Mart 1920'de, İstanbul Fransızların da katıldığı Müttefik kuvvetlerince işgal edilmişti. Ama, Kilikya'daki 80 bin kişilik Fransız ordusu tutunamayacak durumdaydı. Général Goura-

ud'nun istediği yardımcı kuvvetler gönderilemeyecekti. Çünkü Fransız Parlamentosu bunun için ödenek vermiyordu. Zaten Fransız kamuoyu da artık savaş istemiyordu. Bu durumda Fransız hükümeti Kilikya'yı egemenliği altına almaktan vazgeçecek, bölgeyi ekonomik bakımdan kendine bağlı tutacak bir uzlaşı arayacaktı.

Fransızların Ankara ile temas için ilk girişimi, Paris'ten Türkiye'ye gönderilen Kardinal Dubois'nın 1920 Nisan'ında görüşmelerle görevlendirilmesi olmuştu. Ancak TBMM hükümeti bunu kabul etmemişti. Bir ikinci girişim Mayıs'ta yapılmış, ama o da sonuç vermemişti. Buna karşılık, Général Gouraud'nun Genel Sekreteri Saint Aymour başkanlığında bir heyet Ankara'da 21-22 Mayıs'ta Mustafa Kemal ile görüşmeler yapmış ve 23 Mayıs'ta bir ateşkes anlaşması imzalamıştı. Bu olgu Fransa'nın, İngiltere'den ayrı olarak ve İstanbul hükümetini bir yana bırakarak, Ankara ile ilk uzlaşısı idi. Ne var ki, Fransızlar 8 Haziran'da Zonguldak'a asker çıkarınca, Mustafa Kemal de süresi 18 Haziranda sona eren ateşkesi uzatmayacağını bildirmişti.

Osmanlı hükümetinin 10 Ağustos 1920'de Müttefiklerle imzaladığı Sèvres Barış Andlaşması Kilikya'yı Fransız ekonomik çıkar bölgesi olarak kabul ediyordu. Ama, 24 Ağustos 1920'de Türk-Sovyet Barış ve Dostluk Andlaşmasının parafe edilmesi, arkasından Türk Ordusunun doğuda Ermenileri yenmesi—ki 2 Aralık'ta Gümrü Barış Andlaşması yapılacaktı— ve 1921 Ocak ayında 1. İnönü savaşında Yunanlıların durdurulması Fransız hükümetini Sèvres Andlaşmasının uygulanamayacağına inandırmaya başlayacaktı.

Sèvres Andlaşmasında Türkiye yararına değişiklikler yapılması için düzenlenen Londra Konferansında (21 Şubat-12 Mart 1921) Fransa Başbakanı Briand ve Gen. Gouraud'nun Türk milli hareketinden saygı ile söz etmeleri dikkati çekmişti. Gerçi Londra'da bir anlaşmaya varılamamıştı, hatta orada Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin Kilikya konusunda yaptığı anlaşma, «Misakı Milli»ye aykırı hükümleri nedeniyle, TBMM. nce onaylanmayacak, Bekir Sami de çekilip yerine

Yusuf Kemal geçecekti, ama Fransa'nın sıkışık durumu belli olmuştu, nereye kadar ödün vereceği anlaşılmişti.

16 Mart 1921'de Türk-Sovyet Andlaşmasının imzalanması, 1 Nisan'da da Yunanlılara karşı 2. İnönü zaferinin kazanılması Fransızları çok etkilemişti. 21 Haziran'da Fransız kuvvetleri Zonguldak'ı boşaltmış, Temmuz'da da İtalyan kuvvetleri Anadolu'yu tümüyle terketmişti. 13 Eylül'de Yunanlılara karşı Sakarya zaferi kazanılınca, Fransız hükümeti bir an önce Ankara ile bir anlaşmaya varılması eğilimini göstermişti.

Şimdi Fransa'nın tutumundaki değişikliğin nedenleri üzerinde bir analiz yapabiliriz:

Fransa Suriye-Lübnan'dan başka Kilikya'ya da egemen olmak hırsına kapılmış, ama orada Türklerin direnişini görünce yarıldığını çabuk anlamıştır. Fransızlar, Mustafa Kemal'in giriştiği eylemin niteliği ve niceliğini de önceleri iyi değerlendirememiştir. Örneğin, Aralık 1919'da Müttefiklerin Paris toplantısında Berthelot «bu bir blöftür» demişti. Ama, 1920 başlarında Fransa Ankara ile temas aramakta gecikmeyecekti. Görülüyor ki, Fransa'nın tutumundaki değişikliğin en önemli ögesi Türk direnci idi. Artık fazla parçalanmayan, yaşayabilir bir Türkiye Fransızların oradaki ekonomik varlıklarının korunması ve geliştirilmesi bakımından yararlı idi. Böyle olunca onu dağıtmak isteyen Lloyd George İngilteresi ve onun uydusu Yunanistan ile anlaşmazlıkları artacaktı.

İkincil ögeler olarak şunlar ortaya çıkıyor: Sovyet Rusya yeni Türkiye'ye dostluk ve ilgi gösteriyordu. Gerçi Fransa Mustafa Kemal'in milliyetçi ve komünizme karşı olduğunu biliyordu. Ama olayların nasıl gelişeceği belli olmazdı. Sovyetler Anadolu'da etkilerini artırırlarsa bu Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarından başka, mandası altındaki Suriye ve Lübnan'da tutunmalarını da tehlikeye sokabilirdi. Bu kaygı İngiliz çevrelerde de vardı.

Öte yandan, Mustafa Kemal eylemi Hindistan'daki müslümanlar arasında olduğu gibi Fransız yönetimindeki Kuzey Afrika'da, özellikle Fas'ta geniş yankılar uyandırmıştı. Bunun, za-

manla bu bölge halklarını bağımsızlık istemeye itmesi olasılığı vardı. Fas Genel Valisi Mareşal Lyautey 1920 yılı sonlarından başlayarak bu tehlike üzerinde hükümetinin dikkatini çekmekte ve İslâm dünyası ile Fransa'yı dost tutabilmek için, onun Müslümanların koruyucusu durumunda olmasını, Mustafa Kemal'e yakınlık göstermesini, Türkiye'yi Yunanlılardan kurtarmasını önermektedir. Mareşal Fransa'da büyük saygınlığa sahip, sözü dinlenen bir kişi olduğu için uyarıları Hükümetini etkiliyordu. Onun bu girişimlerini öğrenen Mustafa Kemal 25 Aralık 1921' de kendisine bir mektup yollayacak, böylece iki asker arasında bir bağlantı kurulacaktı.

Bundan başka, 1920 yılından başlayarak, Fransız kamuoyunda Mustafa Kemal'in eylemi yararına bir hava oluşuyordu. Bunda özellikle Liberal Cumhuriyetçiler, Progresistler, laikler, sosyalistler, sömürgeciliğe karşı olanlar, masonlar rol oynuyordu. Başlarında Jean Deny'nin bulunduğu türkologlar da Türkiye'deki gerçeği göstermek bakımından az çok etkili oluyordu. Buna karşılık, Fransa'nın Doğuda Hıristiyanların statüsünü korumasını isteyen tutucular ise Mustafa Kemal eylemine karşı idi.

Bir başka öge olarak, liberal eğilimli Aristide Briand'ın 1921 yılı başlarında başbakanlığa getirilmesi belirtilmeğe değer. Briand Avrupa'da barış havasının egemen olmasını ve Türkiye ile de bir an önce bir uzlaşmaya varılmasını istiyordu. Bunu Londra Konferansı sırasında Bekir Sami ile yaptığı görüşmelerde belli etmişti.

Ankara Hükümeti de Fransa ile, Misakı Milli ilkelerine ters düşmemek koşulu ile, biran önce anlaşmakta şu yararı görüyordu: Kilikya'da Fransız cephesi ortadan kalkarsa Türk ordusu tüm gücünü Yunanlıları Anadolu'dan atmaya harcayabilecek, İngiltere Fransız Müttefiğinden yoksun bırakılacak, Batılı büyük Devletlerden biri tarafından tanınmış olacak, böylece İstanbul Hükümetinin meşruluğu da büsbütün azalacaktır.

Başbakan Briand, Ankara ile ilk temasların ışığı altında, görüşmeleri yürütmek üzere, Parlamento Dışişleri Komisyonu

Raportörü, zeki ve canlı bir kişiliğe sahip, Franklin-Bouillon'u seçmişti. Franklin-Bouillon, 9 Haziran 1921 günü Ankara'da Mustafa Kemal ile yaptığı ilk görüşme üzerine Paris'e dönmüş ve Türklerin Milli Misak konusundaki kararlılıklarını hükümetine anlatmıştı. Ekim'de yeniden Ankara'ya gelince, Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal ile giriştiği görüşmeler sonunda 20 Ekim 1921 günü Ankara Anlaşmasını (Accord Franco-Turc) imzalamıştı (5). Bu, bir ön barış andlaşması niteliğinde idi. Çünkü, Fransa Sèvres yerine geçebilecek kesin bir barış andlaşmasını ancak müttefikleriyle birlikte yapabildi. Öte yandan, İstanbul hükümeti katında bir Yüksek Komiseri (Général Pellé) bulunuyordu. Böyle olunca, Ankara ile yapılan bağita andlaşma (traité) değil, anlaşma (Accord) denilmişti. Bununla birlikte, 1921 Anlaşması ile Fransa'nın, Müttefiklerini bir yana bırakarak, Ankara hükümetini tanımış olduğu kuşkusuzdu. Bu tanımın (de jure) değil, fiili (de facto) sayılabileceği savları biçimsel bir yorum olmakta ileri gitmeyecekti.

Anlaşma ile, Türkiye-Suriye sınırını belirliyor ve Fransız Kuvvetlerinin Kilikya'yı 2 ayda boşaltması gerekiyor. (Md.3 ve 8), bu sınır üzerindeki işbirliği, oradan geçen demiryoluna ilişkin işler vb. düzenleniyor (Md. 9-13); Suriye tarafında kalmakla birlikte, Iskenderun bölgesi (Hatay) için Özel bir Yönetim rejimi kurulması ve orada türkçenin resmi bir niteliği olması öngörü-lüyor (Md. 7 ve 1-2 sayılı Ek Mektupları); azınlık hakları Misakı Milli'ye yollama yapılarak tanınıyor (Md. 6); ayrıca Fransızların Türkiye'de ekonomik ya da kültürel alanda var olan ya da tanınması gerekecek kimi ayrıcalıkları belirtiliyordu (Ekli Mektuplar). Kuşkusuz, Türkiye'nin öbür sınırları, Boğazlar rejimi, Osmanlı Borçları gibi konular Fransa ve Müttefikleriyle Lozan'da çözüme bağlanacaktı.

Ankara Anlaşmasının önemine gelince: Türkler güneydeki kuvvetlerini çekip tüm gücünü Yunanlılara karşı kullanmak gibi bir olanak elde ettiği gibi, ilk kez bir Batılı Büyük Devletle barış içine girmekle, onu Türkiye konusunda İngiltere'den ayırmış oluyordu. Nitekim İngiltere ve onun uydusu Yunanistan An-

kara Andlaşmasına sert tepki gösterecek, İstanbul Hükümeti de varoluş nedenini yitirmekte olduğunu anlayacaktı. Fransa Doğu-da savaşa son vermekle, Türkiye ile dostluğu yeniden kurmaktan, dolayısıyla oradaki çıkarlarını korumak olanağını elde etmekten memnundu. Fransız basını genellikle bu başarıyı alkışlıyordu.

Anlaşma, Iskenderun bölgesinin Suriye'de kalması dışında, Misakı Milli'nin ilkelerine ters düşen hükümler içermiyordu. Iskenderun bölgesinin ise Türklüğü kabul edilmişti ki, bu Lozan'da da doğrulanacak ve 1939'da, bölgenin Türkiye'ye geçmesine bir temel olacaktı.

LOZAN'A GÖTÜREN YOL ÜZERİNDE: 1922-1923

Ankara Anlaşması üzerine Taraflar birbiri katına yarı resmi temsilciler göndermeği kararlaştırmıştı. Ferit (Tek) Bey 1 Aralık 1921'de Paris'te Albay Mougın 8 Haziran 1922'de Ankara'da görevlerine başlamıştı. Mustafa Kemal, 1922 Şubat'ında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i, Milli Misak'a uygun bir barış için sondaj yapmak üzere, Londra ve Paris'e göndermişti. 2 Martta Başbakan Poincaré ile görüşen Yusuf Kemal, Fransa'nın henüz İngiltere'ye ayak uydurduğunu ve Türkiye'den kimi ödünler koparmak istediğini anlamıştı. Nitekim, Müttefiklerin 26 Martta Ankara hükümetine verdikleri noktada ileri sürülen koşullar Milli Misaka uymuyordu. 5 Nisan'da verilen yanıtta, Ankara hükümeti ise herşeyden önce Anadolu ve Trakya'nın bütünüyle boşaltılmasında ısrar etmişti. Böylece, bir çıkmaza girilmişti. İçişleri Bakanı Fethi (Okyar)'ın Haziran'da Paris ve Londra'da yaptığı temaslardan da bir sonuç alınamamıştı.

30 Ağustos 1922'de Yunan'lılar bozguna uğratılınca her şey değişecekti. İngiltere, bu olgu üzerine Türk kuvvetlerinin Müttefiklerin işgali altındaki Boğazlar bölgesine girmesi olasılığı karşısında, Eylül ortalarında bu bölgeyi «tarafsız» ilân edip gerektiğinde savunulması için Müttefiklerdinden yardım çağrısında bulununca İtalya ve Fransa olumsuz yanıt vermişti. Üstelik Poincaré Çanakkale'deki Fransız Kuvvetlerinin karşı yakaya çekil-

mesini emretmişti. Dominyonlardan da yalnız Avustralya ve Yeni Zelandâ yardım vadinde bulunmuştu. Fransa'nın tutumu, onu İngiltere ile bir ciddi gerginlik içine sokmuştu. Anlaşılmıştı ki, Fransa Türkiye konusunda İngiltere'ye ancak bir ölçüde ayak uyduracaktır. Her halde barış yaptığı Türkiye ile yeni bir çatışmaya karşıydı. Bununla birlikte, durumu yatıştırmak istemiş, İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'yi Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e göndererek, Türk Ordusunun Boğazlar bölgesine girmemesinin iyi olacağını bildirmişti. Mustafa Kemal «Milli Hükümetimiz böyle bir bölge tanımıyor. Trakya boşaltılmadıkça Ordumuz durdurulamaz» demişti. Ancak, Boğazlar bölgesine girilmesine gerek görmüyor, bunun barışçı yoldan sağlanabileceğine inanıyordu.

Nitekim, 23 Eylülde, Müttefikler Ankara Hükümetine verdikleri bir notada, Trakya'nın Meriç sınırına dek Türk Ordusunca işgalini ve barış andlaşması yapıldığında Boğazlar bölgesinin de boşaltılacağını bildirerek bir silâh bırakışımı konferansı önerince, Türkiye bunu kabul etmiş ve 3 Ekimde Mudanya'da toplanılabileceği yanıtını vermişti.

3-11 Ekimde Mudanya Mütareke görüşmelerinde Fransa'yı General Charp temsil ediyordu. Türkiye'nin temsilcisi İsmet Paşa üç Büyük Devlet ve Yunanistan temsilcilerine Ankara'nın istemlerini kabul ettirmişti. Böylece, 15 Ekimde ateşkes olmuş ve Kasımda Türk Ordusu Trakya'yı işgal etmişti.

20 Kasımda Lozan görüşmeleri başlamadan önce, Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa Paris'e gitmiş ve orada Başbakan Poincaré ile görüş alışverişinde bulunmuştu. Lozan Konferansında Fransa, Türkiye ile ülkesel sorunlar Ankara Anlaşması ile bir çözüme bağlandığına göre, daha çok Türkiye'deki varlığı ve çıkarları (Osmanlı borçları, ticaret ve gümrük işleri, ekonomik ayrıcalıklar, Fransız öğretim, sağlık ve yardım kurumları vb.) üzerinde durmuştu. Konferansın 4 Şubat 1923'de kesilmesine neden olan konular içinde, Boğazlar bölgesinin boşaltılması koşullarından başka, bunlar da vardı. Fransa, bu arada, istemleri kabul edilirse, bir an önce anlaşmaya varabileceğini Anka-

r'ya duyuruyordu. 23 Nisanda Konferans yeniden toplanınca bir uzlaşmaya yönelinmiş ve Andlaşma 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştı.

LOZAN ANDLAŞMASININ UYGULANMASI

DÖNEMİ: 1924 1933

Lozan Andlaşması, Büyük Devletlerden üçünün (İngiltere, İtalya, Japonya) onu onaylamasından sonra yürürlüğe girmişti. Fransa ise, Kapitülasyon döneminden kalan alışkanlıkların etkisiyle ortaya çıkan ilk pürüzler nedeniyle, onay işlemini geciktirmişti. Ancak, 1924 Mayıs seçimlerini kazanan Herriot, Mustafa Kemal'e hayranlık duyan bir kişi olarak, bu duruma son vermiş, böylece Andlaşma 27 Ağustos 1924'te Fransa için geçerli duruma gelmişti. Bunun üzerine, Cevat (Ezine) Bey 6 Şubat 1925 günü güven belgesini Cumhurbaşkanı Doumergue'e sunmuştu. (Cevat Bey gecikilmemek için Bükreş'ten Paris'e kısa süre için yollanmıştı, bir ay sonra onun yerine Fethi (Okyar) Bey Büyükelçiliğe geçecekti). Fransa da ilk Büyükelçi olarak, ünlü bir politikacı Albert Sarraut'yu atamış, Sarraut 20 Mayıs 1925'de güven belgesini Mustafa Kemal'e sunmuştu.

Lozan Andlaşması, Ankara Andlaşmasının hükümlerini, olduğu gibi, doğruladığından, Türkiye - Suriye sınır sorunlarının çözümü zor olmamak gerekirdi. Fransızlar İskenderun Sancağı (Hatay) için yükümlendikleri özel rejimi kurmuşlardı, ancak Türkiye - Suriye sınırının çizimi işi 3-4 yıl uzamış, bu arada sınır üzerinde başkaca zorluklar çıkmıştı. Sonunda tüm sorunların çözümü için hazırlanan bir Sözleşme 18 Şubat 1926 günü Ankara'da parafe edilmişti. Ne var ki, Fransa o sırada Musul sorununda İngiltere'yi memnun edebilmek için, Sözleşmenin imzasını geciktirmişti. Bu, ancak Türk - İngiliz anlaşmasına varılacağı sırada, gerçekleştirilecekti ki, kuşkusuz böyle bir geciktirme Ankara'yı kaygılandırmıştı.

Lozan'ın uygulanmasında en çetin sorunlar Osmanlı borçlarından çıkmıştı. En büyük alacaklı ülke Fransa idi. Borcun

ödeme koşulları (hangi para ile, ödeme süreleri vb.) üzerindeki çekişmeler önce 13 Haziran 1928'de yapılan bir Anlaşma ile bir çözüme bağlanmış, ama bu da yetmeyince, 22 Nisan 1933 günü borçları, Türkiye için elverişli koşullarda, tümüyle arıtan bir formül bulunmuştu.

Sermayesinin % 80'i Fransızların elinde olan Osmanlı Bankasının yetkileri (emisyon yapmak, devlet gelirlerini saklamak ve ödemelerini yapmak, ona kredi açmak, borçlarının hesabını tutmak ve ödemek gibi) işi de çekişmelere neden olmuş, 1924'de yapılan anlaşma ile bir uzlaşma bulunmuş, ama bunu TBMM onaylamamıştı. 1930'da Merkez Bankası kurulunca bu yetkiler bütünüyle ona geçecek, böylece bu pürüz de ortadan kalkacaktı.

Türkiye'de Fransız sermayesiyle (yabancı sermayenin % 40'ı olup 400 milyon Frank) kurulmuş, ayrıcalıklara sahip bulunan şirketleri (demiryolu, karayolu, liman, banka, Tütün Rejisi, Fenerler, elektrik, gaz, madenler, ticaret, sigorta vb. alanlarda) Türk Hükümeti teker teker millileştirme yoluna gitmişti. Bu süreç içinde ortaya çıkan Fransız itirazları (keyfi davranış, biçilen fiyat vb. savları) sık sık gerginlikler yaratmıştı.

Fransız din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarının varlığı Lozan'da kabul edilmekle birlikte, uygulamada, özellikle Fransız okullarında uygulanacak koşullar (onarım için izin, Türkçe dersler konulması, yönetime karışma gibi) üzerinde uzun çekişmeler olmuştu. Türk makamları «Millî Egemenlik» ilkesine o sırada taassupla bağlılık gösterirken, Fransızlar da eski kapitülasyonculuğun alışkanlıklarıyla anlayışsızlık içinde idi. Çekişmeler 2. Dünya Savaşı'nın sonrasına dek sürecekti. Günümüzde bu kurumların, özellikle Fransızca dilini öğretmek bakımından, yarar sağladığı kanısındayız.

Lozan Andlaşmasına ekli Oturma ve Yargı Yetkisi Sözleşmesi 1931'de, 7 yıllık süresi sonunda, ortadan kalkınca, Türkiye'nin egemenlik haklarına sınırlar koyan bir durum daha son bulmuştu.

Bu arada, Türk Hükümeti yargısal alanda Fransa'ya karşı, egemenlik haklarına büyük duyarlılıkla bağlılığını 1927 yılında Lotus - Bozkurt davasında göstermişti: Midilli açıklarında Lotus adlı Fransız gemisi ile Bozkurt adlı Türk gemisi çarpışınca Türk makamları her iki kaptanı «ihmal» savı ile tutuklamış ve İstanbul'da mahkemeye vermişti. Fransız kaptanı, kaza uluslararası sularda oldu, diye Türk mahkemesinin yetkisini tanımak istememiş, mahkeme ise kendisini yetkili görüp her iki kaptanı cezaya çarptırmıştı. Fransız Hükümeti, Fransız kaptanının görüşü doğrultusunda, Ankara'da girişimlerde bulununca, sorun Türk Hükümetince Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmüş, Divan da 7 Eylül günü Türkiye'yi haklı bulan bir karar vermiş, böylece Türk - Fransız ilişkilerini az çok etkileyen bir uyuşmazlık da sona ermişti.

Oturma ve Yargı Sözleşmesinin ortadan kalkması üzerine Türkiye oturma ve yerleşim (séjour et établissement) alanında, 1923'den beri, Lozan imzacısı olmayan bir çok devletle bağitladığı üzere, egemen eşitlik ve karşılıklı olma ilkelerine uygun yeni sözleşmeleri Lozan imzacısı Yunanistan ve Romanya ile de yapmıştı. Ancak Fransa, İngiltere ve İtalya Türkiye ile böyle bir oturma sözleşmesi bağitlamak istememiş, bunun sonucu olarak, bu alandaki ilişkiler, günümüze dek, devletler hukuku çerçevesinde, ulusal yasalara bağlı kalmıştır.

Türk - Fransız ticaretine gelince; 1923 - 33 döneminde Türkiye için Fransa ile ticaret, Almanya, İtalya ve İngiltere'den sonra 4. duruma gelip onun dış satımının % 12 - 13'ünü, dış alımının ise % 10'unu oluşturuyordu. Bu ticaret, bir yandan Türkiye'nin alım gücünün azlığı, öte yandan Fransa'nın ticareti geliştirecek özel bir çaba göstermemesi sonucu, gelişemiyordu. Lozan Andlaşmasına bağlı Ticaret Sözleşmesinin 5 yıllık süresi de 1929'da sona erince, Türk Hükümeti sanayiini geliştirmek üzere, gümrük duvarlarını yükseltmeğe başlamıştı. 1929'da patlak veren Dünya Ekonomik Bunalımı da ticarete bir darbe vurmuştu. Bu koşullar içinde, öbür devletler gibi, Fransa da 29 Ağustos 1929'da Türkiye ile bir Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi imzalamıştı.

AVRUPA POLİTİKASINDA TÜRK - FRANSIZ İŞBİRLİĞİ : 1930 - 1937

1. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da barış andlaşmaları ile kurulan «statu quo»nun baş savunucusu Fransa idi. Lozan Andlaşması ile amacına aşağı yukarı ulaşan Türkiye de, «revizyonist»lerin karşıtı değilse bile, barışçı bir politika izliyordu. Hele İngiltere ile 1926'da Musul sorunu üzerinde anlaştıktan sonra Batılılarla yaklaşmasına da bir engel kalmamıştı. (6)

Türk Hükümeti, Savaşın ulusal siyasetin aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesine ilişkin 1928 Briand-Kellogg Pak-tına olduğu gibi, bu Paktın Doğu Avrupa'da hemen yürürlüğe konulmasi ile ilgili 1929 Moskova Protokolüne de katılmış, böylece barışa bağlılığını göstermişti. Gerçi, onun Milletler Cemiyetine katılması, özellikle Sovyetler Birliği ile dayanışmasının bir gereği olarak, ancak 1932'de gerçekleşecekti, ama 1928'de MC çerçevesinde başlatılan Silâhsızlanma Konferanlarında içtenlikle yer almıştı.

Avrupa'da barış ve güvenliğin sürdürülmesi konusunda yaklaşımları birbirine uygun olan Fransa ve Türkiye, aralarındaki pürüzlü işlerin arıtılması süreci içinde, gelecekteki siyasal ilişkilerine temel olmak üzere, 3 şubat 1930 günü Paris'te bir «Dostluk ve Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması» bağitlanmıştı.

Hitler 1933 başında iktidara gelince Fransa'nın kaygıları birden bire artmıştı. Bu durumda Fransız hükümeti İngiltere ile dayanışmasını artırmak, İtalya'yı Almanya'dan uzak tutmak ve Sovyetler Birliği ile 1932 yılında bağitladığı Saldırmazlık Pak-tından sonra, bir de ortak savunma andlaşması hazırlamak yoluna girmişti. Fransa, Almanya'nın etrafında çember politikası gereği Polonya ve Küçük Antant devletleri Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile zaten ittifak içinde bulunuyordu. Artık tehlike arttığına göre, stratejik önemi çok olan Türkiye gibi bir ülkeyi, olası bir savaşta kendisinin yanında tutmasının çarelerini düşünmesi pek doğaldı.

Türkiye ise, 1933'de Avrupa'da bulutlar kararmağa başlarken her şeyden önce Boğazlar ve Trakya'da silâhtan arındırılmış bölgeleri yeniden askerselleştirmek üzere diplomatik girişimlere başlamıştı. Böyle bir şey Lozan Andlaşmasına ekli ilk iki bağıtın değiştirilmesini gerektiriyordu. Fransa, bunun «revizyonist»lerin barış andlaşmalarındaki askersel hükümlerde değişiklik istemelerine yol açabileceği düşüncesiyle, ona karşı çıkıyordu. Ne var ki, (Fransa'nın bu titizliğine karşın, Almanya çok geçmeden, 16 Mart 1935'de zorunlu askerlik yasasını çıkarmakla, Versailles Barış Andlaşmasının silâhsızlanma ile ilgili hükümlerini hiçe saymıştı.

9 Şubat 1934'de Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan Balkan Paktını Fransa, bunun «statu quo»yu güçlendireceği düşüncesiyle, olumlu karşılamıştı.

Fransız hükümeti, Almanların açıkça silâhlanmaları karşısında, 2 Mayıs 1935 günü Sovyetler Birliği ile Savunma Paktını imzalamakta gecikmemişti. Bu arada Türkiye'ye ilgisi de artıyordu.

1935 ekiminde İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine, Milletler Cemiyeti çerçevesinde, ona karşı ekonomik yaptırım önlemleri alınmasına İngiltere ve Fransa önyak olmuştu. Türkiye duraksama göstermeden bu önlemlere katılmıştı. Önlemlere katılan Akdeniz devletlerinden (Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, İspanya gibi) birine İtalya tarafından cezalandırıcı nitelikte bir saldırı olasılığına karşı da İngiltere, Fransa ile bu konuda anlaştıktan sonra, üç Balkan devleti ile (İspanya istememişti), tarihe «Mediterranean Agreements» diye geçecek birer ikili savunma anlaşması yapmıştı. Bu olgu Türkiye'nin ilk kez Batılıların yanında yer aldığını gösteriyordu.

Hitler'in 4 Mart 1936'da Ren bölgesini yeniden askersel duruma getirmek kararı üzerine, Türkiye Avrupa'da gerginleşen durumu ve Habeşistan'a yapılan saldırıyı hesaba katarak, Boğazlar bölgesini bir an önce silahlandırmaya karar vermişti. Ancak bunu olupbitti ile değil, görüşmelerle, barışçı yoldan

gerçekleştirmek istiyordu. Nitekim, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin imzacısı devletler ve özellikle Sovyetler Birliği ile danışmalarda bulunduktan sonra, 11 Nisan 1936 günü bu devletlere birer nota vererek, Avrupa'da değişen koşullar nedeniyle, Türkiye'nin güvenliğinin açıkta kaldığını, MC toplu güvenlik mekanizmasının etkin olmadığını belirtmiş, «rebus sic sitantibus» ilkesi uyarınca, Boğazlar Statüsünün bir konferansta görüşülüp değiştirilmesini istemişti. İtalya hariç, tüm imzacı devletler gibi, Fransa da, ayrıca İngiltere ile danışmalarda bulunduktan sonra, Türkiye'ye olumlu bir yanıt vermişti.

22 Haziran - 20 Temmuz 1936'da Montreux'de yapılan Boğazlar Konferansı'nda Fransa, Türkiye'nin istemlerine anlayış göstermiş, ancak İngiltere'den farklı olarak, savaşta 1935 Fransız - Sovyet İttifakı için Boğazlardan geçiş ayrıcalığı sağlamak için 19. Madde üzerinde Sovyetleri desteklemişti. Türkiye'nin katılmadığı bir savaşta, Milletler Cemiyeti kararları çerçevesindeki yükümlülüklerden başka, Fransız - Sovyet İttifakı gibi bir bölgeye savunma paktı devletlerinin savaş gemilerinin geçiş hakkına sahip olunması yolundaki bu Sovyet istemine İngiltere karşı çıkınca Fransız temsilcisi Paul - Boncour uzlaştırıcı bir yola girmişti. Sonunda, Sovyetler, bir başka ödün karşılığında, bunda ısrar etmiş, 19. Madde yalnız Türkiye'nin içinde bulunduğu bir bölgesel savunma Paktı (O sırada sadece Balkan Paktı vardı, 1939'da da Üçlü Pakt olacaktı) devletlerinin bundan yararlanmaları biçimini almıştı. Her halde, Fransa Montreux Sözleşmesiyle Türkiye'nin hem Boğazlar bölgesini silâhlandırma olanağına kavuşmasından, hem de geçiş rejimi bakımından onun kendi güvenliği için yeni olanaklar elde etmesinden hoşnut kalmıştı.

1936 temmuzunda, İspanya'da sosyalist hükümet iktidarına karşı General Franco kuvvetlerinin isyanı bir içsavaş durumuna gelip buna Franco yararına Faşist İtalya'nın ve Nazi Almanyasının karışması olasılığı en çok Fransa'yı kaygılandırmıştı. Fransa'da da Sosyalistler iktidarda idi. Léon Blum hükümeti İspanyol içsavaşının uluslararası bir «confrontation» konusu olmasını önlemek üzere, İngiltere'nin desteği ile, bu içsavaşa

«Karışmaktan Kaçınma Demeci» (Déclaration de non-Intervention)ni öbür Avrupa devletlerine de kabul ettirmiş, böylece Londra'da bir «Karışmaktan Kaçınma Komitesi» kurulmuştu. Türkiye bu girişimi içtenlikle desteklemiş ve Komiteye katılmıştı. Ancak Faşist İtalya ve Nazi Almanyası Franco'ya, Sovyetler Birliği de Madrid hükümetine geniş gereç, silâh ve asker yardımı yapmakta gecikmeyeceklerdi. Bu arada Akdeniz'de İtalyan denizaltılarının Madrid hükümeti kontrolündeki limanlara gidip gelen gemilere korsanca saldırıları başlamıştı. Bunlara karşı önlem alınması için Fransa ve İngiltere'nin girişimi ile 14 ve 17 Eylül 1937'de yapılan Nyon ve Cenevre Anlaşmalarını Türkiye de imzalamış ve bunları uygulamıştı. Böylece Türk - Fransız ilişkilerinde yeni bir işbirliği gerçekleşmiş oluyordu.»

HATAY SORUNU : 1936 - 1939

İskenderun Sancağı, Fransız «mandat» yönetimi altındaki Suriye sınırları içinde, 1921 Ankara Anlaşması uyarınca —ki onu Lozan Andlaşması da doğrulamıştı— Türk varlığının üstünlüğüne dayanan özerk bir yönetime bağlı bulunuyordu. Fransa'da 1936 başlarında iktidara gelen Sosyalist hükümet 9 Eylül 1936'da Suriye temsilcilikleriyle bir Dostluk ve İttifak Andlaşması parafe etmiş ve bunu, Mandater Devlet olarak, MC Konseyinde 26 Eylülde açıklamıştı. Suriye Parlamentosunda 20 Aralıkta oybirliği ile onaylanan bu Andlaşma ile Fransa, Suriye'ye üç yıl içinde bağımsızlık tanımayı ve Suriye üzerindeki tüm haklarını Suriye Hükümetine geçirmeği yükümlenmişti. Bir ittifak içinde ortak dış politika güdülmesini de öngören Andlaşma, Suriye MC'e üye olunca yürürlüğe girecek, böylece Fransa'nın mandası da sona erecekti.

Andlaşmaya karşı sağcı Fransız Politikacılarının sert tepkisinin —ki hükümet bu yüzden onu artık Parlamantonun onayına sunamayacaktı— yanı sıra, Türkiye de harekete geçmişti. Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) MC Konseyinin 26 Eylül toplantısında, Türkiye'nin de Suriye'nin bağımsızlığını istediğini, ancak Sancak halkının, Suriyeliler gibi, kendi işlerini kendisinin görmesine olanak verilmesi gerektiğini bildirince,

Fransız temsilcisi Suriye'yi parçalayan bir yola giremeyeceklerini açıklamıştı (7).

Konu Türkiye ile Fransa arasında diplomasi yolundan tartışılırken, Atatürk 1 Kasım 1936 TBMM'ni açık konuşmasında, Sancak'ın sahibinin Türkler olduğunu belirtip Türkiye ile Fransa arasında tek uyuşmazlık konusu olarak kalan Sancak sorununun da çözümü gerektiğini söylemişti. Fransa, Türk Hükümetinin bu kararlı tutumu üzerine sorunun MC Konseyine götürülmesini önerince, Türkiye bunu hemen kabul etmiş ve 10 Aralık 1936 günü Konseye bir muhtıra sunarak, a) Sancak konusunda Türk - Fransız uyuşmazlığı ve b) Özgürlükleri ve canları tehdit altında bulunan Sancak halkının güvenliği için alınacak önlemlerin Konseyin olağanüstü bir toplantısında konuşulmasını istemişti.

Böylece Milletler Cemiyeti Konseyinin el koyduğu sorun beş ay boyunca Cenevre'de, Iskenderun'da ya da iki ilgili devletin başkentleri Paris ve Ankara'da çetin görüşmeleri gerektirmiş, sonunda MC. «ad hoc» Komite başkanı Sandler'in Konseye sunduğu rapor uyarınca bir anlaşmaya varılmıştı. Buna göre, Sancak Suriye sınırları içinde ve dış ilişkiler bakımından Suriye'ye bağlı kalmak ve işlerinde bağımsız olmak üzere, bir «Ayrı Varlık» (Entité Distincte) oluyordu. Kuşkusuz bu Türkiye'nin umut ettiği «tam bağımsızlık» değildi, ama ona bir adım olabilirdi. Bu yeni statü 29 Mayıs 1937 günü Konseyce kabul edildiği gün Türkiye ile Fransa Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye - Suriye sınırlarını güvence altına alan Andlaşmaları imzalamışlardı.

Sancak Statüsünün zamanında uygulamaya konulması, özellikle Meclis seçimlerini denetleyecek MC Komisyonunun, yerel Fransız makamlarının etkisiyle, yansızlıktan ayrılması üzerine, gecikmişti. Bu durum Türkiye ile Fransa arasında bir gerginliğe neden olmuştu. Türkiye bunun üzerine, 1930 Türk - Fransız Dostluk Andlaşmasını bozma kararını 29 Aralık 1937 günü Fransa'ya bildirmişti. Bu gergin hava içinde Atatürk'ün Mayıs ortalarında güneyde bir geziye çıkması ve orduyu denetlemesi Türkiye'nin kararlılığını göstermişti.

Fransa, Avrupa'da giderek tehlikeli bir duruma gelen konjonktürü gözönünde tutarak, Türkiye ile dostluğu yeniden kurmak istediğinden, uyuşmazlığa son vermek üzere, Türkiye ile 20 Haziranda görüşmelere girişmiş ve 3 Temmuz 1938'de Antakya'da bir Askersel Anlaşma ve ertesi gün Ankara'da yeni bir Dostluk Andlaşması bağtılamıştı. Askersel Anlaşmaya göre, Sancak'ta Fransız ve Türk kuvvetleri eşit sayıda olacak, gerektiğinde bunlar, tarafların ortak kararlariyle, artırılabilir. Ayrıca, denizden ve Türkiye, Sancak ya da Suriye üzerinden bir üçüncü Devletçe saldırı durumunda, buna karşı koyacak kuvvetlerin konumu ve hareketi de düzenleniyordu.

Bu Askersel Anlaşmanın ertesi günü, (4 Temmuz 1938) Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk kuvvetleri Sancığa girmişti. Bu olgu Hatay sorunu süreci içinde bir dönüm noktası olmuş, Sancak ve Türkiye'de büyük sevinç uyandırmış, Meclis seçimlerinin de dürüst biçimde ve güven içinde yapılacağı inancını yaratmıştı.

Yeni Dostluk, Uzlaşmazlık ve Hakemlik Andlaşmasına gelince bu, Türkiye'nin son verdiği 1930 Andlaşmasının yerine geçecekti. İki Devlet arasında dostluğun sağlanmasıyla başka, birine saldırı durumunda ötekinin tarafsız kalmasını, birine karşı yöneltilen siyasal ve ekonomik tertiplere ötekinin katılmamasını ve yardımcı olmamasını öngören, ayrıca uyuşmazlıkların çözümü için yeni hükümler ortaya koyan bu Andlaşma, 3. Maddesinde ve ona ekli Ortak Demeçte, Sancak ile ilgili olarak başlıca şu hükümleri içeriyordu:

«3. Genel barışın ve Doğu Akdeniz'de güvenliğin korunmasına özdeş ölçüde bağlı bulunan Bağıtılı Yüksek Taraflar, 29 Mayıs 1937 günlü Sancığın toprak bütünlüğünü güvence altına alan Andlaşmadan kendilerine düşen güvence yükümünün uygulanmasını gerektirebilecek nitelikteki her durum karşısında yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlamak ve bu konuda, karşılıklı olarak, birbirlerine gerekli kolaylıkları göstermek için danışmalarda bulunacaklardır.»

Ortak Demeçte, «...Taraflar, 29 Ekim 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyince kabul edilen Iskenderun Sancağı Statüsü ve Anayasasının yürürlüğe konulması ve uygulanmasını, Sancak'ta Türk elemanının üstünlüğünü tanımakla birlikte, Sancak sorununun Türkiye için bir toprak sorunu olmadığını gösteren 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması içinde sürdürecektir».

Görülüyor ki, Fransa bu son hükümlerle, Türk kuvvetlerinin Sancağa girmesine karşılık, Türkiye'nin orayı ilhak etmesini önlemek istemişti.

Andlaşma, gerek Hatay sorunu ile ilgili olayların, gerek 1939 Türk - İngiliz - Fransız İttifak görüşmelerinin hızla ilerlemesi sonucu Türkiye tarafından onaylanmayacak ve yürürlüğe girmeyecekti.

Bu gelişmelerden sonra Meclis seçimleri yapılmış ve Meclis 2 Eylül 1938'de toplanmış, hükümet kurulmuştu. Devletin adı Hatay olarak kabul edilmişti. Bu ulusal sorunu bu aşamaya getiren Atatürk de 10 Kasım 1938'de ölmüştü.

Hatay Devletinin yapay ve geçici niteliği ortada idi. Zaten Hatay Türkleri de ülkenin bir an önce Türkiye'ye bağlanması özlemi içinde bulunuyordu. Fransa, Suriye'ye bağımsızlık tanımmasını askıya alarak 1936 Andlaşmasını onaylamadığına göre, Hatay'ın geleceğinin Suriye'ninkine bağlı tutulması için bir neden de kalmamıştı. Bu arada, Avrupa genel savaşa doğru hızla yaklaşıyordu. Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı istilâ etmiş, arkadan Polonya ile Saldırmazlık Paktına son vermişti. Nisanda İtalya Arnavutluğu işgal etmişti. 22 Mayıs'ta Alman - İtalya Çelik Paktı imzalanmıştı. Bu görüşmeler Fransa'yı büyük kaygı içine sokmuştu.

İşte bu tehlikeli gelişmeler olurken, Türkiye Dışişleri Bakanı Saracoğlu, 21 Ocak 1939 günü Fransa Büyükelçisi Massigli'ye, açıkça Türkiye'nin Hatay'ı ilhak etmek istediğini, bunun eninde sonunda gerçekleşeceğinden kuşku duymadığını söylemişti. Bunun üzerine Fransız hükümeti konuyu, Türkiye ile yap-

mayı öngördüğü ittifakın önemini gözönünde tutarak, enine boyuna incelemiş ve sonunda, Dışişleri Bakanı Bonnet 18 Şubat 1939 günü Massigli'ye gönderdiği yönergede, Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakmaya ancak esaslı ve somut (substantielles et positives) karşılıklar elde etmek koşulu ile razı olabileceğini, bu karşılıklardan birinin Akdeniz'de Türkiye ile bir ittifak, ötekinin de Suriye'de Türkiye'nin Hatay'dan başka (o sırada Halep bölgesi ve Cezire'de de toprak istemleri bulunduğu söylentileri çıkmıştı) bir istemi kalmadığını göstermesi olduğunu bildirmişti. Bundan sonra Saracoğlu ile Massigli arasında görüşmeler bu çerçevede ilerleyecek ve ertesi yıl her iki konuda sonuçlara varılacaktı.

Aşağıda ayrıca anlatılacağı üzere, İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinin savunması bakımından yaşamsal önemi olan Türkiye ile, Üçlü İttifak yolu üzerinde, 12 Mayıs'ta bir Ortak Demeç yayımlanmasından sonra, Fransa da Türkiye ile anlaşmağa karar vermiş ve Hatay sorununun, Türkiye'nin istediği gibi, buranın Türkiye'ye bağlanması yolu ile kesinlikle çözümüne razı olmuştu. Bunun üzerine, 23 Haziran 1939 günü iki Devlet bir yandan Ankara'da bu konuda bir Anlaşma imzalamış, öte yandan Paris'te, İttifak konusunda Türk - İngiliz Demecinin benzeri Ortak Demeci yayımlanmıştı.

Türkiye'nin Suriye ile Komşuluk ilişkilerinin düzenlenmesine gelince: Türk Hükümeti Hatay Devleti kurulduktan sonra, 3 Aralık 1938 günü Fransa'ya verdiği bir Nota ile, 1926 Türkiye - Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesine, günün koşullarına göre yenisi yapılmak üzere, son vermişti. Ancak yeni bir Sözleşmenin yapılmasına zaman kalmadan Ankara Anlaşması bağlandıncaya, 1926 Sözleşmesinin, yenisi yapılmaya değin, yürürlükte tutulmasında yarar görülmüştü. İşte bu nedenle Ankara Anlaşmasının 10. Maddesi, Sözleşmenin yürürlüğünü 15 Mart 1940'a dek uzatmıştı. Nitekim 30 Mart 1940 günü Fransa ile Türkiye Ankara'da yeni Sözleşmeyi imzalayacaktı.

Hatay Meclisi 29 Haziranda oybirliği ile Türkiye'ye bağlanma kararı vermiş, Türkiye de 7 Temmuz günü bir yasa ile Ha-

tay İlini kurup bağlanma işlemini kesinleştirmişti. Bu arada Fransız kuvvetleri Hatay'ı terketmişti.

Ankara Anlaşması Paris'te onay belgelerinin verildiği 24 Temmuzda yürürlüğe girmişti. Bunun üzerine, Fransa Dışişleri Bakanı George Bonnet Anlaşmanın Fransızca metnini, bir mektupla Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine yollayınca, Mektup ile birlikte, Anlaşma metni MC'nin Resmî Gazetesinde yayımlanmıştı.

Ankara Anlaşmasının imzasından bir kaç gün sonra Suriye adına Meclis Başkanı Nasuhi Buharî, Fransız Hükümetine ve MC Konseyine bir telgraf göndererek, bu Anlaşmanın 1921 Ankara, 1923 Lozan, 1926 Ankara Bağışlarına, 1930 Son Sınır Protokolüne ve 1937 MC kararına aykırı olduğunu ve Fransa'nın mandaterlik yetkisini aştığını ileri sürüp durumu protesto etmişti. 10 Temmuzda da, İtalyan Hükümeti Fransa'ya bir nota vermiş ve, 1920 San Remo Konferansı Devletlerden biri olarak, kendisinin haberi ve izni olmadan yapılan bu Anlaşmanın Mandanın amacına ve ilgili halkların isteğine ters düştüğünü, o nedenle İtalya'nın Anlaşmanın içeriği için çekincelerini sağlı tuttuğunu bildirmişti.

Bununla birlikte, bağımsız Suriye'de Hükümetin kurulduğu 5 Temmuz 1944 günü, Dışişleri Bakanlığı Şam'daki yabancı Devletlerin temsilcilerine yolladığı bir genelge-Notada Suriye Hükümetinin, Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası Anlaşma ve Anlaşmalara saygılı olmak kararında bulunduğunu bildirmiştir.

TÜRK - FRANSIZ İNGİLİZ İTTİFAKI VE SAVAŞ YILLARI : 1939 - 1944

1938 yılı başlarında Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın genel barışı tehdit edici tutumları iyice belli olmuştu. Artık Fransız Hükümeti Türkiye'yi Fransa ve İngiltere'nin ynında tutmanın önemini anlamıştı. Fransız Hükümeti Türk - İngiliz siyasal ve ekonomik ilişkilerinin gelişmekte olmasını da memnurlukla izliyordu.

Fransız Genelkurmayının 8 Nisan günlü raporunda: «Türkiye'nin Boğazların bekçisi durumu onun bizim yanımızda yer almasının değerini artırır. Doğu Akdeniz'deki konumu, ayrıca Irak ve Suriye ile komşuluğu bu önemi artırıcı niteliktedir» denildikten sonra, Iskenderun Sancağı ile ilgili ilk kurmay anlaşmalarının işbirliğinin kapısını açtığı, gerektiğinde Türkiye'deki deniz üslerinden Fransız ve İngilizlerin yararlanılabileceği, Boğazların güvenliği güçlendirilerek, oradan Batı ile Doğu devletleri (Rusya, Romanya ve Polonya'nın düşünüldüğü anlaşılıyor) arasında ulaşımın sağlanabileceği, İtalyanların Oniki Adadan atılabileceği, Suriye ve Irak sınırlarında her türlü olayların önlenebileceği, ve, Romanya ile Yugoslavya'yı rahatlatmak için, gerektiğinde Bulgaristan'a karşı harekete geçilebileceği belirtiliyordu.

Fransız Hükümeti, yukarıda değindiğimiz 4 Temmuz 1938 Dostluk Andlaşması hazırlanırken, Türkiye ile, olanak ölçüsünde, geniş yükümlülükler içine girilmesini istemiş, Doğu Akdeniz ve Balkanlarda bir dayanışma aramıştı. Dışişleri Bakanı Bonnet'in Ankara Büyükelçisi Ponsot'ya 15 Haziranda yolladığı bir telgrafta bu belli oluyordu. Oysa Türk Hükümeti, Hatay sorununda istediklerini kabul ettirmeden Fransa ile daha ileri yükümlülükler altına girmeyecekti. Türkiye, Fransa'nın sıkışık durumunu anlamış, bunu ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmak istiyordu. O nedenle, bağıtladığı son Dostluk Andlaşmasını bile onaylamayacak, Fransa ile gerçek bir ittifakı da Haitay'ın Türkiye'ye bırakılması karşılığında kabul edecekti. Olaylar şöyle gelişti:

Dostluk ilişkilerinden öteye, siyasal yükümlülükler içerecek bir bağit yapılmasının ilk girişimi Paris'te Bonnet'nin Büyükelçi Suad Davaz'a ağustos ayında yaptığı öneriler olmuştu. Bonnet, Hatay işinde bir uzlaşi temelinden hareketle, taraflardan biri savaşa tutuşursa, öteki tarafın ona anlayış gösteren bir tarafsızlık gütmesini, ayrıca gerektiğinde aralarında danışmalar yapılmasını, bu işbirliğinin bir yardımlaşma paktı (assistance mutuelle) olarak düşünölebileceğini belirtmiş, ayrıca ölkeleri üzerinde birbirine karşı düşmanca örgütler kurulmasının önlenme-

sini istemişti. Davaz, hemen Ankara'ya gelip önerileri hükümetine anlatmıştı. Bayar Hükümeti durumu inceledikten sonra bir karşı öneriyi Davaz'ın Paris'e dönüşünden sonra yazılı olarak Fransız Hükümetine sunmuştu. Türkiye, Bonnet'nin önerdiği yardımlaşma andlaşmasını, buna İngiltere de katılmak ve andlaşma hiç bir devlete karşı olmamak (savunma niteliği anlamına) koşulu ile Londra'da görüşmelere girişilmesine hazır olduğunu, bu arada iki hükümetin daha sıkı işbirliğini geliştirmeğe yararlı olmak üzere, kendilerinin genel politikaları üzerinde aralarında bilgi alışverişi yapabilecekleri bildirilmişti. Türk Hükümeti durumu ve böyle bir andlaşmaya İngiltere'nin de katılması gereğini İngiliz Hükümetine duyurmuştu. İngiltere hemen karar vermeyip kapıyı açık bırakmıştı (8).

Almanya 15 mart 1939'da Çekoslovakya'yı ortadan kaldırdınca Fransa'da telâş artmıştı. Bu durumda Fransız Hükümeti Türkiye ile görüşmelere hız vermek istemişti. Bonnet yeni Büyükelçi Massigli'ye 20 Nisanda gönderdiği bir telgrafta artık 1937 Hatay statüsünün sürdürülemez duruma geldiğini, Hatay'ı Türkiye'nin ilhakının kaçınılmaz olduğunu, bunun karşılığında Suriye için Türkiye'den güvenceler istenilebileceği ve onun olası bir savaşta Fransa'nın yanında bulunmasını sağlamak gerektiği bildirilmişti. 23 martta Dışişleri Bakanı Saracoğlu ile görüşen Massigli, Paris'e yolladığı raporda, Türkiye'nin «belirli bir bölgede saldırı durumunda, İngiltere ile birlikte, üçlü bir yardımlaşma Andlaşması yapılmasını tercih ettiğini, Hatay'ın bir an önce boşaltılmasını beklediklerini bildirmişti.

23 martta İtalya'nın Arnavutluğu istilâsı artık Avrupa'da bir savaşın çok yakın olduğunu göstermişti. İtalya'nın Balkanlara çıkmasıyla Türkiye'nin kaygıları da büsbütün artmıştı. Bu durumda, İngiliz Hükümeti üçlü ittifak için Türkiye ve Fransa ile nisanda görüşmelere girişmişti. Bu arada, 13 nisan günü, İngiltere ile Fransa Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garanti vermişti.

Üçlü İttifakın ön görüşmeleri, henüz Hatay sorunu kesin çözüme ağılanmadığı için Fransa katılmadığından, Türkiye ile

İngiltere arasında yapılmış ve 12 Mayıs 1939'da böyle bir ittifakın dayanacağı ilkeler bir «Deklarasyon» ile açıklanmıştı.. Hatay'ın Türkiye'ye geçmesi konusunda Ankara'daki Türk - Fransız anlaşmasının imzalandığı 23 haziranda da Türk - İngiliz Deklarasyonunun tıpkısı Paris'te yayımlanmıştı. Bunun üzerine, asıl ittifak görüşmeleri Ankara'da Saracoğlu ile İngiliz ve Fransız Büyükelçileri arasında sürdürülmüş ve Yardımlaşma Andlaşması (Traité d'Assistance Mutuelle) 28 eylülde, yani 2. Dünya Savaşı'nın çıkışından 27 gün sonra parafe edilmişti. Artık Fransa ve İngiltere Almanya ile savaş içinde bulunuyordu. Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin ağustosta Almanya ile anlaşmasına karşın, Üçlü İttifaka koşut bir Türk - Sovyet Andlaşmasının belki gene de yapılabileceği ümidindeydi. Ancak Saracoğlu'nun 26 eylül - 16 ekimde Moskova'da giriştiği görüşmeler olumlu sonuç vermeyince, Üçlü İttifak Andlaşması Ankara'da imzalanmıştı.

Andlaşma Türkiye'ye bir Alman saldırısında Fransa ve İngiltere'nin onun yardımına geleceği (Md. 1); buna karşılık Almanya'nın Fransa ve İngiltere ile savaş içine girmesi durumunda —ki o sırada bu durum olmuştu— Türkiye'nin hiç değilse anlayışlı (bienveillant) bir tarafsızlık güdeceği (Md. 4); Akdeniz'de bir saldırı (İtalyan) sonucu içlerinden biri savaşa sürüklenirse birbirlerinin yardımına gelecekleri (Md. 2); Fransa ve İngiltere, 13 nisanda Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti nedeniyle savaşa girerlerse Türkiye'nin onlara elinden gelen yardım ve desteği göstereceği (Romanya için bu yardımın ona Batılıların yapacağı yardımın Boğazlardan geçmesini kabul anlamına geleceği görüşmeler sırasında belli olmuştu) (Md. 3) öngörülmüş, öbür konular ayrı maddelerde düzenlenmişti. Andlaşmanın, imzası günü yürürlüğe gireceği 1 sayılı ekli Protokolde açıklanmıştı. 2 sayılı Protokol diploması tarihne «Sovyet Çekincesi» (ihtirazi kayıt) olarak geçecekti. Bu çekince, andlaşmanın Türkiye'ye yüklediği yükümlerin onu Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesini önlemek için konulmuştu.

Anlaşmaya ekli 3 sayılı gizli protokolde, savaşta İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile askersel işbirliğinin ve ona yapacak-

ları yardımın, bir Avrupa devletince girişilen saldırının Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına (Bulgaristan'ın Yugoslavya ya da Romanya ile, Yunanistan'ın Yugoslavya ve Arnavutluk ile sınırları) erişmesiyle başlayacağı, başka bir deyişle, bu saldırının Türkiye sınırına varmasını beklemeden harekete geçecekleri yazılmıştı. Anlaşmanın eklerinden bir başkası olan —ki gizli değildir— Özel Anlaşmada, Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'ye yapacakları silâh ve ekonomik-parasal yardımları düzenleniyordu. İttifak Andlaşmasına ekli gizli bir bağıt da Askersel Sözleşme (Convention Militaire) olmuştu. Sözeşme, Dr. R. Saydam ve İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinden başka, 18 ekimde Ankara'ya gelmiş olan İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu Kuvvetleri Komutanları General Wavell ve General Weygand tarafından da imza edilmişti. On maddelik bu sözleşmede, düşmanın saldırısı durumunda, nerelerde, hangi hedefler için nasıl eyleme geçileceği ayrı ayrı gösterilmişti.

Şimdi bu Andlaşmanın uygulanmasını inceleyebiliriz:

10 Haziran 1940 günü İtalya'nın, müttefiki Almanya'nın yanında, İngiltere ve Fransa'ya savaş ajmasıyla savaş durumu Akdeniz'e yayılınca, hukuksal bakımdan, Türkiye için «casus foederis» ortaya çıkmış, onun İngiltere ve Fransa yanında savaşa katılması gerekmişti. Nitekim, İngiliz ve Fransız Hükümetleri bunu resmen Türk Hükümetinden istemişti. Ne var ki, o sırada Fransa Alman saldırısı karşısında çökmüş, Mareşal Petain Hükümeti Almanya ile bir silâh bırakışımı sözleşmesi yapmış, böylece İngiltere yalnız kalmıştı. Türkiye ise Müttefiklerinden beklediği silâhları henüz alamamıştı. Öte yandan, Almanya ile, 1939 ağustosunu ve eylülünde bağıtladığı Saldırmazlık ve Dostluk Andlaşmaları çerçevesinde, yakın ilişkiler sürdüren Sovyetler Birliği'nin de ne yapacağı pek belli değildi. Bu durumda Türkiye'nin hemen savaşa girmesi İngiltere'ye bir şey kazandırmayacağı gibi, Balkanları ve Yakın Doğu'yu tehlikelere atabilirdi. İşte bu koşullar içinde Türk Hükümeti, Ankara Andlaşmasına ekli «Sovyet Çekincesi»ni ileri sürerek, 26 haziran 1940 günü «savaş dışı» müttefik durumunu açıklamıştı.

2. Dünya Savaşı sona erince Üçlü İttifakın ne olacağı sorusu akla geliyordu. Alman ve İtalyan saldırıları düşünülerek yapılan bu İttifakın varoluş nedeni ortadan kalkmış gibi görünüyordu. Bununla birlikte, bağıtılı üç Devletten hiç biri ona son vermemişti. Andlaşmanın 15 yıllık süresi de bitmemiştir.

Şu da var ki, SSCB savaştan sonra Türkiye'ye karşı politikasını değiştirip 19 Mart 1945'de sunduğu bir nota ile, 1925 Saldırmazlık Paktına son vereceğini bildirince ve birkaç ay sonra da Türkiye'den toprak istemlerinde bulununca, Üçlü İttifaktan başka tutanağı olmayan Türkiye İngiltere'ye başvurarak bu İttifakın geçerliliğini doğrulamakta yarar görmüştü. 1939 Andlaşmasının 1. Maddesinde genel olarak «bir Avrupa devletinin saldırısı»ndan söz edildiğine göre, bunu ileri sürmek hukuksal bakımdan olanaklı idi. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin 22 şubat 1946'da Türk - Sovyet gerginliğine değinen bir açıklama yaparak «...Türkiye ile bir andlaşmamız bulunduğunu söylemeliyim» demiş, «Türkiye'nin bir devletin uydusu durumuna gelmesini değil, bağımsızlığını korumasını istediklerini» belirtmişti.

Fransa ise o sırada Türkiye'ye böyle bir güvence verecek durumda değildi. Hükümet koalisyonunda 1947 mayısına dek Komünistler bulunuyordu. Daha sonra da Fransa'nın iç durumunu güçlendirip dış politikasını, Batı bloku çerçevesinde, yayına oturtması zaman almıştı. Ama, 4 nisan 1949'da NATO kurulup Fransa'nın Moskova karşısındaki durumu açıklık kazanınca, Fransız Hükümeti 3 haziranda hem bir Türk - Fransız - İngiliz ortak bildirisi ile, hem de 13 haziran 1949 günü Ankara Büyükelçiliği eliyle Türk Hükümetine verdiği bir nota ile, Üçlü İttifakın yürürlükte olduğunu resmen doğrulamıştı. Zaten, 1947'de Truman doktriniyle Amerika B.D. Türkiye'nin koruyucusu durumuna gelince Üçlü İttifaka dayanmağa pek gerek kalmayacaktı. Hele Türkiye 1952'de NATO'ya katılınca onun güvenlik sorununu kökünden çözülmüş oluyordu.

1954'de Üçlü Paktın süresi dolmuştu. Gerçi ona Bağıtılı Devletlerden herhangi biri son verdiğini bildirmediği için, yürürlüğü kendiliğinden uzamış sayabilirdi. Ancak, artık İttifak varoluş nedenini yitirmiş, tarihe mal olmuştu.

Savaş yıllarında, Üçlü İttifak çerçevesi dışındaki Türk - Fransız ilişkilerine gelince: Alman Ordusu 14 temmuz 1940'da Paris'e girince Türkiye Büyükelçiliği, o gün Bordoeaux'ya çekilmiş bulunan Fransız Hükümetini izleyerek, önce Bordeaux'ya gelmiş, 16 Haziranda kurulan Mareşal Pétain Hükümeti 1 temmuzda Vichy'e geçince de, oraya taşınmıştı. Fransa, 22 Haziranda Almanya ve 24 Haziranda İtalya ile Silâh Bırakışımı yaptığına göre, Türk - Fransız ilişkilerinin kapsamı çok daralmış bulunuyordu. 14 Haziranda Londra'ya gelerek «Özgür Fransa» hareketini kuran General de Gaulle'e Türk kamuoyunda sempati duyulmakla birlikte, onun etkinliği henüz görülüyordu. Türk Hükümeti yasal Vichy Hükümetiyle siyasal ilişkilerini sürdürecekti. Suriye ve Lübnan da 1941 ilkbaharına dek Vichy Hükümetinin yönetimi altında kalmıştı. Bu dönemde Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri dostça olmuş, Beyrut'taki Fransa Yüksek Komiseri katındaki Türkiye Başkonsolosluğunun siyasal önemi artmıştı.

Müttefiklerin Normandiya çıkarmasından üç gün önce, 3 Haziran 1944'de, de Gaulle başkanlığında Fransız Cumhuriyeti Geçici Hükümeti kurulunca, Türkiye, Müttefikleri izleyerek, bu Hükümeti 24 Ağustos 1944'de «de facto» tanımış ve onun Ankara'ya gönderdiği «Delege»yi «Temsilci» olarak kabul etmişti. Zaten Vichy Hükümetinin son Büyükelçisi daha önce ayrılmış, yerine bir Maslahatgüzar bırakmıştı. De Gaulle'ün 26 Ağustosta Paris'e girip Hükümetini daha genişleterek orada kurmasından 2 gün önce, Türk Hükümeti «Vichy Hükümetinin fiili ve hukuksal bir varlığı kalmadığından, oradaki Türkiye Büyükelçiliğinin temsil yetkisinin sona erdiğini» açıklamıştı. Oradan ayrılan Büyükelçi Şevki Berker yerine, Paris'e gönderilen Numan Menemencioğlu da 14 Kasım 1944'de güven belgesini sunarak göreve başlamıştı.

SAVAŞ SONRASI TÜRK - FRANSTZ İLİŞKİLERİ : 1945 - 1961

1945 yılında 2. Dünya savaşı sona erdiğinde güçler dengesi birdenbire yepyeni bir görünüm almıştı: Savaş öncesinin

7 Büyük Devletinden Almanya, İtalya ve Japonya ve Fransa askersel güç olmaktan çıkmış, İngiltere eski gücünü yitirmiş, böylece Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği birer «süper» devlet olarak ortaya çıkmıştı. Ancak, 15 - 20 yıl sonra Fransa hatırı sayılır bir güce sahip olacak, Almanya ve Japonya da ekonomik bakımdan etkinliklerini arttıracaklardı.

Sovyetler'in Savaş'tan sonraki yıllarda Türkiye'yi tehdidi karşısında, Fransa'da Komünist Partisi'nin de katıldığı bir hükümetten moral bakımdan da olsa, bir destek beklenemezdi. Bununla birlikte, daha 1945 temmuz - Ağustosunda, Potsdam Konferansında, Amerika B.D., İngiltere ve Sovyetler Birliğinin, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi konusunda Türkiye ile üç Büyük Devletin ayrı ayrı danışmalara girişmesi yolunda aldıkları karar üzerine, Fransız Hükümeti —Sovyetlerin Türkiye'ye bu konuda 7 ağustos 1946'da verdiği ilk notadan biraz sonra— Montreux Sözleşmesinin bir imzacısı olarak, Türkiye, Sovyetler Birliği, İngiltere ve ayrıca ABD'ne birer nota vererek, sorunun ancak uluslararası bir konferansta çözülebileceğini bildirmişti. Bu davranışı ile Fransa, üç Büyüklerin hegemonyasına baş kaldırmış, dolayısıyla Sovyetlerin girişiminin Montreux'ye aykırı düştüğünü göstermiş oluyordu. Zaten zor durumda olan Türk Hükümeti Fransa'nın bu yerinde davranışını kuşkusuz sevinçle karşılamıştı.

Marshall Planını kabul eden 16 Avrupa ülkesi ve Almanya adına Batılı üç işgal Komutanı arasında 16 nisan 1948 günü Paris'te Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü Sözleşmesi imza edilince, Türkiye savaştan sonra ilk kez Fransa ile ortaklık içine girmişti. Bu örgütün yerine, 14 Aralık 1960'da bağtlanan bir sözleşme ile kurulacak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nde (OECD)de bu ortaklık sürecek ve Türkiye zaman zaman dış ödemeler bakımından dar boğazlara girince, OECD çerçevesinde kurulan yardım konsorsiyumlarında Fransa genellikle yapıcı bir tutum izleyecek ve kendi olanakları içinde yardımda bulunacaktı.

Ortadoğu sorunu karşısında da, 1948 yılı sonlarından başlayarak, Türkiye, üç büyük Batılı devletle uyum içine girmişti.

Nitekim, BM Genel Kurulu'nun bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmasına ilişkin 11 aralık 1948 günlü kararı için, Türkiye ilk kez Araplardan ayrılarak, Batılılarla birlikte olumlu oy vermiş ve 8 aralık 1949'da kurulan Filistin Mültecileri'ne Yardım Ajansı'nın Dayanışma Kuruluna, Fransa, ABD ve İngiltere ile birlikte üye seçilmişti.

5 Mayıs 1949'da Londra'da 10 Avrupa devleti arasında bağtılanan Avrupa Konseyi sözleşmesine, bir kaç ay sonra, Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte katılmasını Fransa desteklemişti.

Türkiye, 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'nun dışında bırakılmıştı. Türk Hükümeti, 1947 Truman Doktrini ile başlatılan Amerikan askersel yardımına karşın, güvenlik kaygısı içinde bulunuyordu. Böyle olunca, hiç değilse, Türkiye'nin Amerika, İngiltere ve Fransa'nın da katılacağı NATO ile bağlantılı, bir Akdeniz Savunma Paktında yer alması konusu üzerinde durulmuştu. Fransa bunu destekliyordu. Nitekim, 13 Ekim 1951'de üç Batılı Büyük Devlet ve Türkiye, bir Ortadoğu Müttefik Komutanlığına katılması için, Mısır'a başvurmuştu. Ancak Mısır Hükümeti bu öneriyi, İngiltere Hükümetinin Süveyş Kanalını denetimi altında tutabilmek için bulunan bir kombinezon gibi görerek reddetmişti. Bunun üzerine, Türkiye ile Yunanistan'ın doğrudan doğruya NATO'ya katılması görüşmeleri başlamış ve bu katılma, Fransa'nın da desteği ile, 18 Şubat 1952'de gerçekleşmişti.

Bundan sonra, Ortadoğu'nun Türkiye ve Batılıların işbirliği ile savunulması yolunda 1952 sonbaharında yapılan (Middle East Defense Organization) girişiminde de Türkiye ve Fransa aynı çizgide ölmüş, ancak bundan bir sonuç alınamamıştı.

9 - 14 Mart 1953'de Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü'nün Paris'e yaptıkları resmi ziyaret dostluk ve ittifak bağlarının yinelenmesine vesile olmuş, Ortadoğu'da durumu gözden geçirilmiş, ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi istenmiş, bu arada 1939 Üçlü İttifak'ın geçerliliğini koruduğu-sürmekte olan Sovyet tehdidi düşünülerek- açıklanmıştı. Bu ziyaretin karşılığı 30 Eylül - 5 Ekim 1953'de Fransa'nın Başbakanı

Laniel ile Dışişleri Bakanı Bidault tarafından (Cumhuriyet Döneminde Türkiye'ye bu düzeyde ilk ziyaret) yapılmıştı.

ABD, İngiltere ve Türkiye'nin girişimiyle 24 Şubat 1955 günü gerçekleştirilen **Bağdat Paktı** Fransa'da ters tepki uandırmıştı. O sırada Fransa bir yıldır Cezayir içsavaşı içinde bulunuyordu. Bir Ortadoğu Paktının Arap dünyasını ikiye böleceği, dolayısıyla yarardan çok zarar getireceği kanısındaydı. Girişimin dışında kalmıştı. Tarih Fransa'yı haklı çıkaracaktı.

Türk-Fransız ilişkileri açısından Cezayir savaşı şu özellikleri taşıyordu: Türk ve Cezayir halkları 16. yüzyılın başlarından Cezayir'in Fransa tarafından 1830'da istilâsına dek 300 yıllık Osmanlı-Cezayir yönetimi altında birbirini sevmiş ve kaynaşmıştı. Oraya yerleşen Türkler (Kuloğlular³ zamanla Cezayirlileşmişti. Cezayir'liler Atatürk'ü kendi kurtarıcıları gibi alkışlamışlar, onu kurtuluş hareketleri için örnek almışlardı. Böyle olunca, giriştikleri savaşlarda Türkiye'den yardım, ya da hiç değilse siyasal destek görmek istemişlerdi. Cezayir davasını savunan tüm Arap devletleri de Ankara'yı bu yardım ve destek için sıkıştırmağa başlamıştı. Öte yandan, Fransa Avrupalı öbür dost ve müttefiklerinden olduğu gibi, Türkiye'den de destek bekliyordu. Türk hükümeti Fransa gibi büyük bir devletle girift çıkar birliğini, ayrıca ülkenin ekonomik kalkınmasında Fransa'nın parasal yardımlarını gözardı edemiyordu. Bundan başka, 1954 sonbaharında Kıbrıs sorunu Yunanistan tarafından self-determinasyon ilkesine göre Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna getirilmişti ki, ertesi yıl da Asya-Afrika Devletleri Cezayir sorununu aynı ilkeye dayatarak Genel Kurulda savunacaklardı. Oysa, nasıl Cezayir'de Fransızlar azınlıkta ise, Kıbrıs'ta da Türkler azınlıkta idi. Böyle olunca nasıl Fransa Cezayir işini bir iç sorun sayıyorsa, Türkiye de, hiç değilse başlangıçta, Kıbrıs'ı İngiltere'nin bir iç sorunu gibi görmeğe ve onu örtbas etmeğe çalışıyordu. Başka deyişle, Türkiye ile Fransa'nın iki ayrı sorun karşısında çelişkiye düşmemeleri gerekiyordu. Nitekim, Fransa uzun yıllar Kıbrıs sorununda self-determinasyon'a karşı çıkacaktı.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Cezayir sorunu üzerindeki oylamalarda Türkiye'nin tutumu şöyle seyretmişti: Türk hü-

kümeti 1955'de Fransa'nın görüşü (iç sorun) olduğu gibi benimseyerek, sorunun gündeme alınmasına karşıt oy vermişti. 1958 ve 1959 da bu tutumunu biraz değiştirerek, Asya-Afrika grubuna yaklaşmağa çalışmış, self-determinasyon ilkesini kabul etmişti. Ancak, Cezayir'e bağımsızlık tanınması yolundaki öneriye katılmamış, oylamada, çekimser kalmıştı. Yaptığı açıklamada, «sorunun çözümüne en iyi yardım biçimi uyumsuzluğu kızıştırıp çıkmaza sokmak değil, taraflar arasında görüşme ve uzlaşmayı özendirmeştir. Türkiye müttefiki Fransa katında bu yolda elinden geleni yapmaktadır» denilmişti. Daha sonra Gaulle'ün 16 Eylül 1959'da Cezayir'e self-determinasyon ve gerekiyorsa bağımsızlık hakkı öngören açıklamasını yapıcı bulmuş ve sevinçle karşılamıştı.

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 Devrimi üzerine, devlet ve hükümet başkanı General Gürsel 24 Haziran'da yaptığı bir açıklamada, «Cezayir'lilerin soylu ve yürekli savaşımını yakından izlediğini, iki tarafın meşru haklarını, onur ve özsaygınlığını güvence altına alacak bir anlaşmaya varılması umudunu» taşıdığını söylemişti. O yılın sonlarında, Genel Kurulda Cezayir halkına bağımsızlık hakkı tanınması için hazırlanan karar tasarisindeki 8'e karşı 63 oyla kabul edilmişti- Türkiye ilk kez olumlu oy kullanmıştı. 1961 sonlarında da self-determinasyon ve Cezayir'in bütünlüğü ilkelerine göre taraflar arasında görüşmeler yapılması yolundaik tasarıya —ki 38 çekimsere karşı 62 oyla kabul edilmişti— olumlu oy vermişti. Türkiye'nin değişen bu tutumu Paris'te önceleri ters bir tepki yaratmıştı. Ama, Fransa'nın kendi tutumu da değişmeye başlamıştı. Nitekim, daha 8 Ocak 1961'de Cezayir'de halk oylamasıyla self-determinasyon ilkesi kabul edilmiş bulunuyordu. Çok geçmeden, 18 Mart 1962'de Evian Anlaşması imzalanarak ateş kesilecek, Temmuz başında yapılan yeni bir halk oylamasıyla bağımsızlık kabul edilecek ve bu 4 Temmuz'da açıklanacaktı. Böylece, Türk-Fransız ilişkilerinde sıkıntı yaratan bir durum da tarihe karışacaktı.

Mısır'da Nâsır'ın Süveyş Kanalı Kumpanyasını 1956 Temmuz'unda millileştirmesi üzerine patlak veren Ortadoğu bunalımı Türk-Fransız siyasal ilişkilerini ancak yüzeysel biçimde etkilemiş-

ti. Şöyle ki; 1888 İstanbul Anlaşmasının imzacıları arasında bulunan Türkiye, Ağustos'da Londra'da toplanan 22 devlet konferansında —ki Mısır katılmamıştı— İngiltere ve Fransa'nın önerilerini desteklemişti. Bu öneriler Nâsır tarafından reddedilince, İngiltere ve Fransa ile daha önce gizlice anlaşmış bulunan İsrail 29 ekimde Sinaî'de saldırıya geçmiş, ertesi gün de, İngiltere ve Fransa, ateşkesi sağlamak bahanesiyle, Kanal bölgesini işgal etmişti. ABD'nin bu müdahaleyi onaylamaması, Sovyetler Birliğinin de, İngiltere ile Fransa'yı tehdit etmesi sonucu uluslararası bir gerilim başlamıştı. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararları çerçevesinde Kasım'da ateşkes sağlanmıştı. Bu bunalımda Türkiye'nin sıkıntısı Bağdat Paktının, özellikle onun tek Arap üyesi Irak'ın durumundan geliyordu. Paktın Batılı üyesi İngiltere bir Arap ülkesi olan Mısır'a meşru görülemeyecek biçimde saldırmıştı. Böyle olunca, Paktın, 4 bölge devleti Türkiye, Irak, İran ve Pakistan 7-8 Kasım'da, İngiltere'yi çağırmaksızın, Tahran'da bir doruk toplantısı yapmış, İngiliz ve Fransız saldırısından üzüntü duyulduğunu, İsrail gibi, onların da çekilmeleri, ayrıca Filistin sorununun da ivedilikle çözümlü gerektiğini açıklamışlardı. Anlaşmıştı ki, Türk hükümeti, Nâsır'ın Bağdat Paktına ve Türkiye'ye karşı hırçın tutumuna karşın, müttefikleri İngiltere ve Fransa'ya olumsuz bir tepki gösteriyordu.

Kıbrıs sorunu, 1959 Şubat'ında yapılan Zürih ve Londra Anlaşmaları ile bir çözüme bağlandığında, Fransa hükümeti de, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan gibi üç müttefiki arasındaki ilişkileri sarsan bu sorunun çözümünden sevinç duymuştu.

GELİŞEN DOSTLUK VE İŞBİRLİĞİ: 1962 - 1972

Général de Gaulle 1 Haziran 1958'de iktidara gelmiş, V. Fransız Cumhuriyetini kurmuştu. Savaş sanayiini güçlendirmiş, Avrupa'da, F. Almanya ile sıkı işbirliği içinde, Avrupa Ekonomik Topluluğuna yön vermeğe ve Amerika BD önünde daha bağımsız bir politika izlemeğe başlamıştı.

Türkiye 1961 seçimleriyle demokrasiye dönmüştü. AET'nin dışında tutulmanın ezikliği içindeydi. Daha da önemlisi Kıbrıs'

ta 1963 sonlarında Rum'ların Türklere saldırıları sonucu 1960 Anlaşmaları işlemez duruma gelmiş, Batılılardan, özellikle ABD' den beklediği desteği görememişti. Üstelik 1964'de Başkan Johnson Başbakan İnönü'ye Kıbrıs ile ilgili bir uyarı mesajı yollamıştı.

AET'nin, Yunanistan'dan sonra, Türkiye ile de 12 Eylül 1963' de bir Ortaklık Anlaşması yapmasında Fransa gerekli desteği göstermişti. O sırada başkanlık sırası Fransa'da olduğu için, Başbakan Pompidou ve Dışişleri Bakanı Couve de Murville, Anlaşmanın imzasından iki ay önce, 14-21 Temmuz'da, Türkiye'yi ziyaret etmişlerdi. Başbakan İnönü ve Dışişleri Bakanı Erkin ile yapılan ikili görüşmeler sonunda, uluslararası durum üzerinde görüşbirliği, Türkiye'nin kalkınmasının gerçekleştirilmesinde Fransa'ya güvenebileceği, ticaretin artmakta olduğu, kültür ve teknik işbirliğinin daha da ileri götürüleceği belirtilmişti. Ortaklık Anlaşması Ankara'da imzalanırken de Couve de Murville hazır bulunmuştu.

Artık Türk - Fransız ikili ilişkileri hemen her alanda geliyordu. Örneğin 2. Dünya Savaşını izleyen yıllarda Türk dış ticaretinde Fransa'nın yeri % 4-5 iken, 1960'larla bu % 6-7'ye çıkmıştı. Fransız sermaye ve teknolojisi ile bir çok (Renault otomobil fabrikası, Eskişehir lokomotif ve Dalaman kâğıt sanayii, kimi elektrik tesisleri, Keban baraj yapımına katkı vb.) başarılmıştı. İstanbul ve Ankara'da Fransız Kültür Merkezlerinin yoğun çalışmaları başlamış, Fransızcaya ilgi artmıştı. İki ülke arasında stajyer değişimi hızlandırılmıştı.

Fransa 1966'da NATO'nun askersel kanadından ayrılınca, bu Türkiye'de üzüntü yaratmıştı. Bununla birlikte, bir kaç hafta sonra Jean d'Arc Okul Gemisinin İstanbul'a bir dostluk ziyareti yapması iyi karşılanmıştı.

Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1967 haziranında Fransa'ya, Fransa Cumhurbaşkanı General de Gaulle'ün de, buna karşılık, 1968 ekiminde Türkiye'ye yaptıkları ziyaretler ilişkilerin daha da geliştirilmesine en uygun koşullar içinde

geçmişti. Çünkü Türkiye 1963'den beri Kıbrıs konusunda baş müttefik ve dostu Amerika'dan beklediği desteği görememenin kırıklığı içinde idi. Böyle olunca, Amerika önünde bağımsız bir politika güden de Gaulle Fransasının Türk kamuoyundaki prestiji artmıştı. Fransa hem ekonomik, hem askersel bakımdan güçlenmişti. Türkiye ile işbirliği olanakları çoktu.

De Gaulle'ün Türkiye üzerindeki izlenimi, daha 1958'de Başbakan iken Türkiye Büyükelçisi F. C. Erkin'e şu sözlerinden belli olmuştu: «...Ortadoğu'da ben Türkiye'yi öbür ülkelerden ayrı gözle görüyorum. Çünkü bu bölgede gerçek anlamda tek devlet Türkiye'dir.

Belki Fransa için Türkiye'yi Amerika'nın etki alanından çıkarmanın zamanıydı. De Gaulle, Paris'te 27 Haziran akşamı Sunay onuruna verdiği yemekte şöyle diyordu: ...«Cumhuriyetlerimizin çıkarı iki kampın (NATO - Varşova) kısır çekişmeleri yerine gerginliğin azalmasını, anlaşmayı ve kıtamızın tüm halkları arasındaki işbirliğini sağlamak için çabalarını birleştirmekte değil midir?»

Acaba Fransa Türkiye için, Amerika'nın yerine, bir alternatif olabilir miydi? Ankara'da böyle bir şey düşünülüyordu. Çünkü, bir kez, Türkiye'nin geo-stratejik konumu onu yeterli bir manevra marjından yoksun tutuyordu. Örneğin NATO'nun askersel kanadı içinde kalmaktan başka çaresi yoktu. Silâhını ittifak çerçevesinde sağlamalıydı. Kaldı ki, de Gaulle'ün 1967'de Doğu-Batı ilişkileri üzerindeki iyimser sözleri ertesi yıl ağustosunda Çekoslovakya olayları karşısında biraz havada kalacaktı. Nitekim, Ankara'da Sunay, de Gaulle onuruna verdiği yemekte, Çekoslovakya olaylarının Doğu-Batı ilişkilerinde iyimserliğe kapılmanın henüz erken olduğunu belirtmiş, konuyu ise buna, o yemekte değil, ancak Başbakan Demirel'in yemeğinde, Türkiye'nin görüşüne katılmış ve, dünya barışını tehdit eden olgulardan (Çekoslovakya, Ortadoğu, Vietnam) biri olarak göstermişti.

Türkiye için yaşamsal bir önemi olan Kıbrıs sorununda Fransa'nın tutumuna gelince; de Gaulle Paris'te Sunay onuru-

na verdiği yemekte «Kıbrıs sorununa barışçı, hakça ve her iki toplumun temel haklarını güvence altına alacak bir çözüm aranmalıdır» demişti. Başbakan Demirel'in yemeğinde de «Kıbrıs'ta Rumlar Rum, Türkler de Türk kalması» ilkesine dayanan bir çözüm bulunması gerektiğini belirtmişti. Bu yansız bir politika demekti.

De Gaulle'ün Türkiye'yi ziyareti tarihsel bir nitelik kazanmıştı. Türk halkı onu coşu ile karşılamış, bir büyük dost olarak görmüştü. Bu, tarihte bir Fransa devlet başkanının Türkiye'yi ilk ziyareti idi. O bakımdan, Fransa'ya giden ilk Cumhurbaşkanı Sunay'ın ziyaretine karşılık olduğu kadar, 19. yüzyılda Abdülaziz'in ziyaretinin de bir karşılığı idi. De Gaulle, hayranlığını bir çak vesileyle belirttiği Atatürk'ün Türkiyesinden ayrılırken, uçakta yanındakilere şöyle diyordu: «Bir büyük devlet adamının, ülkesinde ölümünden sonra bile ne denli etkisi olabileceğini gördünüz mü? Türk ulusu ulusal bağımsızlık duygusuna sahip büyük bir ulustur.»

Türkiye'de 12 Mart 1971'de Silâhlı Kuvvetlerin müdahalesi üzerine Demirel hükümeti çekilmiş ve 26 martta Nihat Erim başkanlığında karma bir hükümet kurulmuştu. İki yıl önce Fransa'da de Gaulle çekilip yerine Pompidou'nun seçilmesi sonucu nasıl Türk - Fransız ilişkilerinde bir değişiklik olmadı ise, Türkiye'de yeni bir hükümetin kurulması da ilişkileri etkilemeyecekti. Bununla birlikte, son üç yıllık gelişmeler ışığında bu ilişkileri gözden geçirmek üzere, Fransa Dışişlerinde Devlet Bakanı Jean de Lipkowski 15-20 eylül 1971'de Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulunmuştu. Türkiye Dışişleri Bakanı Osman Olcay ile yapılan görüşmelerde, Ortadoğu'daki son gelişmeler, Avrupa güvenliği ve silâhsızlanma, Doğu Akdenizde güvenlik, Kıbrıs ve ikili ilişkiler ele alınmıştı. Lipskowskı, Ankara'da basına bir açıklamasında şöyle diyordu: «Ortadoğu bunalımı nedeniyle Akdeniz Doğu ve Batının bir çatışma alanı olmamalıdır. Rusların ve Amerikalıların Akdeniz'de varlıklarını kabul zorundayız. Ancak, Fransa'nın görüşüne göre, Akdeniz ülkeleri ulusal varlık ve bağımsızlıklarını ortaya koyarak Doğu-Batı çatışmasını ve bölgede soğuk savaşı önlemelidir. Süper devletlerin etkisinde

kalmaksızın karşılıklı temaslarla, özellikle bu bölgede bir istikrar kalesi olan Türkiye ile yapacağımız temaslarla, çatışmalar önlenebilir.» Lipskowski'nin pek gerçekçi olmayan ve NATO'nun genel esprisine uymayan bu düşüncelerinin Ankara'da paylaşılmadığı anlaşılıyordu. Kıbrıs sorununa da değinen Lipskowski, «istediğimiz tek şey soruna her iki tarafın çıkarlarına uygun bir çözüm bulunmasıdır. Bu çözümün toplumlararası görüşmelerle bulunacağına inanıyorum» demişti. İkili ilişkiler alanında, Fransa'ya da gitmeğe başlayan Türk işçilerinin durumu, Ankara'ya bir metro yapılması, Türkiye'de renkli televizyon ağının yapımı gibi işler ele alınmıştı.

19-22 Ocak 1972'de Başbakan Nihat Erim, yeni Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken ile birlikte, Fransa'ya resmi bir ziyarette bulundu. Bu, 1963'de Başbakan Pompidou'nun ziyaretinin karşılığı sayılmıştı. Türk devlet adamlarının Fransa Başbakanı Chaban-Delmas ve Dışişleri Bakanı Maurice Schumann ile görüşmeleri yukarıda değinilen konular üzerinde geçmiş, bu arada Türk işçileri için bir Sosyal Güvenlik Anlaşması imzalanmıştı. Ayrıca Fransa'dan silâh ve savaş gereçleri alınması konusunda Savunma Bakanı Debré ile ön görüşmeler yapılmıştı. Cumhurbaşkanı Pompidou 20 Ocakta Elysée Sarayında Erim onuruna verdiği yemekte, ittifak bağlarından başka, Akdeniz ülkelerinin dayanışma ve işbirliğinden söz etmiş, Avrupa entegrasyonu konusunda da, «Asya ile Avrupa'nın birleştiği yerde bulunan Türkiye, Avrupa'ya bağlılığı ve bu kıtanın örgütlenmesine ve yaşama çabalarına katılmağı yeğlediğine göre, her iki ülke de Avrupalıdır» demişti. Ortak bildiride, Ortadoğudaki son gelişmelerin ele alındığı, Akdeniz'de barış ve güvenliğin sürdürülmesi için kıyı ülkelerin dayanışmasına gerek olduğu, Kıbrıs konusunda Erim'in Türk görüşünü anlattığı, Fransız tarafının da toplumlararası görüşmeler yoluyla bu soruna bir çözüm bulunmasını umut ettiği, Türkiye ile Fransa arasında ticari, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda gelişmekte olan ilişkilerin daha da ileri götürülmesinin kararlaştırıldığı, Türkiye'de renkli televizyon (Fransız Secam sistemi) şebekesi ve Ankara'ya metronun Fransa'nın işbirliği ile gerçekleştirilmesi umut olunduğu, Fransa'nın Türk işçilerinin (ki bunlar giderek artacak ve 1983'de 110

bini bulacaktı) sosyal haklarının sağlanacağı, kültür ilişkilerinin, özellikle Türkiye'de Fransız dilinin daha da geliştirileceği belirtilmişti.

TÜRK - FRANSIZ İLİŞKİLERİNDE SARSINTI: 1973 - 1984

İlişkilerde sarsıntı 1973 yılında Fransa'daki Erdemlerin Türkiye'ye karşı davranışlarına hükümetin gözyummasıyla başlamıştı: 11 şubatta Martilya Ermenilerince, Türkiye Başkonsolosluğuna 100 metre uzaklıkta, bir Ermeni kilisesinin bahçesinde, üzerindeki yazı dışardan okunabilecek biçimde bir anıtın açılış töreni düzenlenmişti. Böyle bir anıtın dikileceği ve törene, Marsilya Belediye Başkanı muhalefetteki sosyalist Partisi ileri gelenlerinden milletvekili Gaston Defferre'den başka, hükümet adına, Gençlik ve Spor Bakanı Joseph Comiti'nin katılacağı daha önceden bilindiğinden, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Dışişleri katında bir çok girişimlerde bulunmuştu. Büyükelçilik, anıtın üzerine «1915'de Türk yöneticileri tarafından soykırım kurbanı 1,5 milyon Ermeninin, özgürlük ve Fransa için ölen Ermeni savaşçı ve direnişçilerin anısına» biçimindeki yazının ve törene hükümet adına herhangi bir kişinin katılmasının önlenmesini istemiş, Dışişleri de gereken önlemlerin alınacağını vadetmişti. Ancak, yazının ve törenin biçiminin değişmeyeceği 3 şubat günlü bir gazete haberinden anlaşılınca, Büyükelçi Hasan Işık, 5 şubatta, Bakanlık katında son bir birleşim yapmış, ayrıca Ankara'da Dışişleri Bakanı Bayülken Fransız Büyükelçisi aracılığı ile durumu protesto etmişti. Bunlar bir sonuç veremeyecek ve tören hazırlandığı gibi yapılacaktı. Bunun üzerine Hasan Işık «danışmalar» yapmak üzere Ankara'ya çağırılmıştı. Fransız hükümeti bu tutumunu düzeltici herhangi bir davranışta bulunmadığından, Işık bir daha Paris'e dönmeyecek ve yeni bir Büyükelçinin atanması da 1,5 yıl geciktirilecekti.

Bu arada, Ermeniler de Fransa'da iktidarların gevşekliğini gördükleri için olayları sürdürecekti. Nitekim, daha iki ay geçmeden, 4 nisanda, Paris'te Türk Hava Yollarına bir saldırı olmuş, ayrıca Başkonsolosluğumuza gözyaşartıcı bombalar atılmıştı. Yeni Büyükelçi İsmail Erez de, göreve başlamasından bir yıl

sonra, 24 ekim 1975 günü, Paris'te Ermeniler tarafından öldürülecek, Fransız makamları inandırıcı bir soruşturma yapmaksızın, olay kapatılacaktı.

Fransa'nın bu tutumunda kuşkusuz, ülkede yaşayan 250 - 300 bin Ermeninin, özellikle Marsilya, Lyon, Paris gibi yerlerde, seçimlerdeki etkisinin rolü vardı. Ama kanımızca, bundan da önemlisi, Fransa Hükümetinin Türkiye ile yapmak istediği geniş işbirliğinde Ankara'nın duraksamalara düşmesi ve sonunda gene Amerika B.D. ile daha kolay görünen işbirliğine dönmesi idi. Oysa, Fransa ile işbirliği yeterince geliştirilebilseydi, ABD ile çıkacak bunalımlar sırasında elde bir seçenek bulundurulmuş olurdu. Nitekim, Yunanistan'da 1967 darbesiyle iktidara gelen Junta, ABD ile işbirliği sarsılınca, Fransa'dan silâhlar almış ve böyle bir seçeneği kullanmasını bilmişti.

1974'de Türkiye'nin Kıbrıs'taki müdahalesi ve Junta devriliş yönetimi ele alan Karamanlis'in Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing ile yakın dostluğu da Fransız - Yunan dostluğunu güçlendiren ve Türk - Fransız ilişkilerini etkileyen bir olgu idi. Kıbrıs olayları şöyle gelişmişti:

Kıbrıs'ta 15 temmuz 1974 Sampson hükümet darbesi üzerine, Türkiye'nin Garanti Andlaşmasınının 4. Maddesine dayanarak askersel müdahalede bulunması karşısında, hiç değilse başlangıçta, Fransa'nın tutumu Türkiye'ye karşı olmamıştı. Fransa hem doğrudan doğruya, hem de o sıralarda başkanlık sırası kendisinde bulunduğu Dokuzlar (AET) adına, ateşkesin sağlanıp bir an önce anayasal düzene dönülmesi için Türkiye ve Yunanistan'da girişimlerde bulunmuştu. Dışişleri Bakanı Sauvagnargues Kıbrıs bunalımı vesilesiyle AET'nin ilk kez politik alanda topluca ve etkin bir biçimde harekete geçtiği inancında idi. Ama, 2. Cenevre Konferansının çıkmaza girmesi üzerine, Türkiye 14-16 ağustosta giriştiği ikinci harekâta kuzeyde denetimi altında tuttuğu bölgeyi genişletince, Fransa'nın tutumu değişmişti. Daha 14 ağustos akşamı Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan bir bildiriye, Fransa'nın bu yeni harekâtı onaylamadığı belirtilip, Avrupa devletleri arasında geçerli ilkelere göre, görüşmeler yolu ile bir çözüm bulunması istenilmişti. Öte yandan, Fransız Dışişleri Bakanlığınca yapılan bir açıklamada, Ce-

nevre görüşmeleri kesilirken, 13-14 ağustos gecesi Türk ve Yunan hükümetlerine Dokuzlar adına yapılan bir çağrıda, bir askersel eyleme geçmenin AET karşısında ortaya bir sorumluluk koyacağını anımsatıldığı bildirilmişti.

13 şubat 1975'de Kıbrıs Türk Federe Devletinin ilanı ve 22 eylül 1975'de Kıbrıs Türk Kurucu Meclisinin, Başkan Rauf Denktaş'a, gerektiğinde tek yanlı olarak, bağımsızlık ilân etme yetkisini tanıması da Fransa'nın tepkisini uyandırmıştı. Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing, 1975 eylülünde Yunanistan'a yaptığı ziyarette, «oldubittilerle bir hakkın kazanılamayacağını» açıklamış ve Fransa'nın Yunanistan'ı koruyacağını belirtmişti ki, bu Türkiye'ye bir uyarı idi. Fransız basını da «istilâ» diye nitelediği Türk müdahalesinin karşısında idi. Yapılan sert yorumlar Fransız kamuoyunu Türkiye için olumsuz yönde etkiliyordu. Bunun, Yunan - Ermeni propagandaları büsbütün körüklüyordu.

Öte yandan, Fransız Dışişleri Bakanlığının Türk - Fransız ilişkilerinin fazla kötüleşmesini önlemeğe çalıştığı da bir gerçektir. Bunun ilk göstergesi Dışişleri Bakanı Sauvagnargues'in 3-5 kasım 1975'de Türkiye'yi ziyareti olmuştu. Fransızlar ortadaki soğukluğun giderilmesini istiyordu. Ziyaret, Türkiye'ye Amerikan silâh ambargosu uygulamasından 9 ay sonra olmuştu. Türkiye silâh gereksinimi içinde kıvranıyordu. Hükümet Fransa'dan satın almayı düşündüğü silâhların (özellikle modern hücum botları, roketler vb.) çizelgesini Paris'e bildirmiş bulunuyordu. Sauvagnargues bu konuyu da Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Çağlayan ve öbür yetkililerle konuşmuştu. Konuk Bakan 3 kasımda Ankara'da yaptığı basın toplantısında, «Türkiye'nin savunma gereksinimleri üzerinde olumlu sonuçlara varıldı; Yunanistan'ın güvenliği Türkiye'ninkiyle çatışmaz; Kıbrıs konusunda herhangi bir ön koşul ileri sürmedik» demişti. Zaten daha Türkiye'ye gelmeden, Paris'te Milliyet gazetesi Başyazarı İpekçi'ye, «Fransa'nın Türkiye ile Yunanistan'a eşit düzeyde dost olduğunu, Kıbrıs'ta 15 temmuz 1974 Sampson darbesini kınamış bulunduğunu ve ENOSIS'e karşı çıktığını, bunu Atina'ya duyulduklarını» söylemişti. Ziyaret sonunda Çağlayanbil de basına şu açıklamada bulunmuştu: «Fransa ile

dialog yeniden başladı. Bu, önemli bir gelişmedir. Fransa'ya silâh siparişi çizelgesi verildi. Kıbrıs konusuna gelince, Fransa'nın Yunanistan'ı daha fazla tuttuğu bir gerçektir.»

Ne var ki, Amerika BD, Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu önce hafifletmiş, bu arada 26 Mart 1976 günü Türk-Amerikan savunma tesislerine ilişkin bir anlaşma Washington'da imzalanmış ve 1 ağustos 1978 günü de silâh ambargosu kesinlikle kaldırılmıştı. Böyle olunca, Türk Hükümeti, daha elverişli koşullarla, yeniden Amerikan silâhlarına dönmüş ve Fransa'dan silâh almaktan vazgeçmişti.

1979 başlarında Ermeni sorunu, «20. yüzyılın ilk jenositi» savının onaylanması amacıyla, Birleşmiş Milletler Ayrımcı Önlemler ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu önüne getirildiğinde, Fransız delegesi Jean-Claude Soyer'in, 1915 yılında Ermenilerin karşılaştığı vahşetin yadsınamaz bir gerçek olduğunu ileri sürmesine karşın, Fransa önerinin kabulü için herhangi bir davranışta bulunmamıştı.

1979 nisanında, AET-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin Ankara'da yaptığı bir toplantıya katılan Fransa'nın yeni Dışişleri Bakanı Bernard Raymond, Başbakan Bülent Ecevit'i, o ay içinde Avrupa Konseyi'nin Strasburg toplantısından sonra Paris'e gelerek Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing ile görüşmeye davet etmişti. Ancak bunun son anda Fransızlar tarafından, inandırıcı bir gerekçe gösterilmeksizin, ertelenmesi Ankara'da soğuk hava yaratmıştı. Ertelemeye, mayısta Kıbrıs konusunda Denktaş ile Kiprianu'nun yapacağı toplantıdan önce, Türkiye Başbakanının böyle bir ziyaretinin Rum-Yunan davasına zarar verebileceği gerekçesiyle, Yunan hükümetinin Paris'te bir girişimde bulunmasının neden olduğu yolunda söylentiler dikkat çekmişti. Bununla birlikte, Fransa hükümeti olayı «bir yol kazası» sayarak özür dileyince sorun kapanmıştı. Nitekim Fransız Genel Kurmay Başkanının çağrılısı olarak, Türkiye Genel Kurmay Başkanı Evren 1980 Haziranında Fransa'yı ziyaret etmişti.

16 Eylül 1980'de Türkiye'de Silâhlı Kuvvetlerin yönetime el koyması Fransız hükümetince anlayışla karşılanmıştı. Basındaki eleştiriler de ölçülü idi. Türkiye'de başka çare kalmadığı ka-

nısı genellikle paylaşılıyordu. Böyle olunca ekimde Fransa'ya resmî bir ziyaret yapması beklenen eski Dışışleri Bakanı Hayrettin Erkmen yerine, yeni Bakan İter Türkmen'in beklendiği bildirilmişti. Türkmen'in 1981 şubatında yaptığı ziyaret dostluğu tazelemişti. Bu arada Başbakan Yardımcısı Turgut Özal da Fransa'dan bir atom reaktörü alınması için temaslara girişmişti. Ancak, bu iç de, ondan önceki tasarılar gibi semere vermedince Türk-Fransız siyasal ilişkilerinin temelini güçlendirebilecek ekonomik bağlar sınırlı kalmış oluyordu.

1981 mayısında, Fransa'da Cumhurbaşkanı seğimini Sosyalistlerin lideri Franęois Mitterrand'ın ve arkasından da parlâmento seçimlerini gene Sosyalistlerin kazanması Türkiye'ye karşı artık dostça sayılamayacak bir politikanın başlangıcı olacaktı. İlişkilerdeki dalgalanmaıar ciddi bir sarsıntıya dônüřüyordu.

Olaylar şöyle gelişmişti:

Seçim kampanyası sırasında Mitterrand, Lyon kentindeki bir toplantıya yolladığı mesajda, Ermenilerin davasını Fransa'nın uluslararası kuruluşlar önünde savunacağını vadetmişti. Marsilya'da Defferre'in destek vaadleri daha da ileri gitmişti. Sosyalist-Komünist hükümet içinde Defferre'in İçişleri Bakanı olması Ermenilere kuşkusuz cesaret veriyordu. Defferre, Parlâmentoda bir yazılı soru üzerine, 13 temmuz 1981'de, «Fransız Hükümeti, bugünkü Türk makamlarının 1915 olaylarını Ermeni halkını yoketmeği amaçlaran bir jenosit değil de, Rus Ordusunun hücumu geçtiği bir sırada kalkışılan bir ayaklanmanın bastırılması gibi görmesini üzüntüyle karşılamaktadır», demişti. Dışilişkiler Bakanı Claude Cheysson da, benzeri bir soruya, 26 ekim 1981'de, «Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler bir jenositin kurbanı olmuşlardır. Fransa bunu kınamaktadır. Yapılanlar ortadadır, hiç kimse bunları değiştiremez ve unutturamaz» yanıtını vermişti. Arkadan, Defferre 24 nisan 1982 Ermenilerin «jenositi anma günü» yaptığı bir açıklamada, «Fransa sizin davanızı zafere ulaştırmanıza yardımcı olacaktır» demiş, bununla birlikte, Fransa'da Türk temsilciliklerine karşı genişleyen Ermeni saldırılarını gözönünde tutarak, «ama» Fransız Hükümetinin, sizinki gibi yüksek bir dava için de olsa, şiddet ey-

lemlerini kabul edemeyeceğini anlamanızı istiyorum» demek zorunda kalmıştı. Savunma Bakanı Hernu de, Belediye seçimleri kampanyası sırasında kendi bölgesinde yaptığı bir konuşmada Ermenileri savunup Türkiye'yi pervasızca tehdit etmişti. Ancak onun sözlerinin kişisel olduğu, o nedenle hükümeti bağlamadığı yolundaki bir resmî açıklama durumu biraz düzeltmiş, Hernu de bu konudan yeniden bir konuşma yapmamıştı. Ermeni seçmenlere hoş görünmek isteyen bir başka sosyalist politikacı da Paris'te kendi seçim bölgesinde kalabalık Ermeni bulunan Kamu Güvenliği Devlet Sekreteri Franceschi olmuştu.

Fransa'da Sosyalist hükümet sorumlularının bu sorumsuz tutumu, Ermeni teröristler —ki bunların büyük çoğunluğu Yakınoğulu gençler olup Fransa'daki gizli örgütün yardımı ile eylemlerini gerçekleştiriyordu— kanlı saldırılarının artmasında yol oynamıştı. 1981 eylülünde Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğuna yapılan ve bir Türk güvenlik görevlisinin ölümü ile maiyette Başkonsolos'un yaralanması sonucunu veren saldırıyı, Türk Hava Yollarına, Marmara Turizm Acentasına vb. saldırılar izlemişti. Nihayet, 15 temmuz 1983 günü Orly hava alanında patlatılan bomba ile ikisi Türk 8 kişinin ölümüne ve 56 kişinin yaralanmasına neden olan facia Fransa için en büyük uyarı olmuştu. Fransız polis ve yargı makamlarının başlangıçta güven veremeyen gevşek tutumları da yavaş yavaş değişmeğe başlamıştı.

Fransız hükümeti Ermeni davası üzerindeki resmi tutumunu, saldırı olaylarının sürüp gitmesinin yarattığı tehlikeli durum, Türk Hükümeti ve kamuoyunun sert tepkisi, Fransız basının eleştirileri ve Korsika'da karşılaşılan terör olayları gibi nedenlerle, bir az olsun, düzeltmeye başlamıştı. Nitekim Cheysson, Parlâmentoda, 20 nisan 1983 günü bir komünist milletvekilinin «Ermeni jenositi» üzerindeki bir sorusu üzerine, yukarıda değindiğimiz resmî görüşü anımsattıktan sonra, «ancak bugünkü Türk Hükümeti, 60 yıldan fazla zaman önce, Ermeni halkının yaşadığı dramdan sorumlu tutulamaz» demişti. Cheysson bunu, gene bir soru üzerine, 2 mayısta Parlâmentoda yinelemişti. Fransa'nın 1915 «Ermeni jenositi»nin Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasını temenni ettiği» yolunda gazetelerde temmuz

sonlarında çıkan haber üzerine, Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak, hükümetin bu yolda yeni bir girişimi olmadığını bildirmişti.

Fransız Sosyalist Hükümetinin Kıbrıs sorunu üzerindeki tutumu da zigzaklı olmuş ve açıklıktan uzak kalmıştı: Fransa Kıbrıs'ta 1974'den beri Türk «işgal»ini onaylamamakla birlikte, uyuşmazlığın toplumlararası görüşmeler yolu ile çözümünü istiyordu ki, bu Giscard d'Estaing zamanındaki tutumdan farksızdı. Mitterrand 1982 eylülünde Atina'ya yaptığı resmî gezi sırasındaki bir demecinde bunu belirtmekle Papandreu'nun sorunun «internationaliser» edilmesi yolundaki heveslerine set çekmişti. Buna karşılık, BM Genel Kurulunda, Kıbrıs konusunda Bağlantısız Devletlerin getirdiği karar tasarısının 13 haziran 1983 günü yapılan oylamasında, Fransa NATO müttefiklerinin genel tutumundan ayrılarak, Rum-Yunan tezine bir az daha yaklaşmıştı. Karar tasarısının tümü üzerinde Yunanistan, İspanya ve Portekiz ile birlikte, olumlu oy kullanmıştı. Avrupa Ekonomik Topluluğuna girmek isteyen İspanya ve Portekiz'in Yunan vetosundan çekinmesi belki anlaşılabilirdi, ama Fransa'nın tutumu Türkiye ile Yunanistan arasında o zamana dek güttüğü denge politikasını değiştiriyordu. Kıbrıs'ta yabancı kuvvetlerin (Türk kuvvetlerinin) çekilmesi gereğine ilişkin 7. işlem paragrafına Yunanistan ile birlikte olumlu oy veren NATO ülkesi de sadece Fransa olmuştu. Bu tutum Papandreu'nun, iktidara geldiğinden beri, Yunan propagandasına alet olmaktı. Genel Kurul kararının Güvenlik Konseyince uygulanmasını (yaptırım) isteyen 15. işlem paragrafına ise Fransa çekimser oy kullanmış, Yunanistan yalnız kalmıştı.

Görülüyor ki, Mitterrand yönetiminin Kıbrıs konusunda bir az daha Yunanistan yararına tutum içine girmişti.

Avrupa Konseyi çerçevesinde yeni Fransız hükümetinin Türkiye karşısındaki tutumu başlangıçta anlayışlı iken askersel yönetimce siyasal partilerin kapatılması, Ecevit'in tutuklanması, DİSK davası gibi olgular üzerine, katılmıştı. Avrupa Konseyinin Danışma Meclisinde ise başından beri, özellikle Fransız Ko-

münistleri ve Sosyalistlerinin eleştirileri çok sivri oluyordu. Bu arada, 1 temmuz 1982'de, Norveç, Hollanda, İsveç ve Danimarka'nın önyak olduğu, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hükümlerini çiğnediği savı ile Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na şikâyet edilmesi girişimine Fransa da katılmıştı. Kuşkusuz, dünya çapında sorumlulukları olan bir büyük devletin böyle bir tutumunun Türkiye için özel bir anlamı vardı ve, ister istemez, iki ülkenin ilişkilerini olumsuz biçimde etkileyecekti.

Mitterrand zamanında, daha önceki döneme oranla, Türk resmî çevrelerinde kızgınlığı artıran bir neden de, Fransız Hükümetinin Fransa'da yaşayan Türkiye Kürtleri ve Türkiye'de suç işleyip Fransa'ya sığınan, başta sinema yapımcısı Yılmaz Güney, Türk komünistlerini koruması olmuştu.

Mitterrand 7 Ocak 1984 günü Fransa'nın güneyinde Vienne kentinde Ermeni topluluğu ile bir söyleşide bulunarak, «sizlere karşı girişilmiş soykırımını silmek olanaksızdır. Bunun insanların belleğinde yerleşmesi gerekir» demiş, bununla birlikte, son Ermeni tethiş eylemlerini kınamış, «Ermeni davasının doğru yoldan saptırıldığını» belirtmişti. Cumhurbaşkanı'nın «soykırım» ile ilgili bu sözleri üzerine, Türkiye Dışişleri Bakanı Halefoğlu Fransa Büyükelçisi Rouillon'u çağırarak, Türk Hükümetinin tepkisini dile getirmişti. Ayrıca Bakanlıkça yayımlanan bir bildiride, «zaten bozulmuş olan Türk-Fransız ilişkilerine Fransız Cumhurbaşkanı'nın bu sözleri yeni bir darbe indirdi» denilmişti.

1981 eylülünde Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğuna saldıran üç Ermeninin, uzun bir süreden sonra, Paris Ağır Ceza Mahkemesinde 1983 yılının son günlerinde yapılan duruşması, Yargıcın tutumu nedeniyle, bir Ermeni propagandası forumu duruma gelmişti. 1 Ocak 1984 günü mahkemece, katil Güzelyan'ın 7 yıl gibi az bir cezaya çaptırılması, öteki Ermeniye de aynı ceza verilmesi, bir çok Fransız gazetesinin de kabul ettiği gibi, işin siyasal bir yargılama niteliğe sokulduğu izlenimini uyandır-

miş, bu da Türkiye'de geniş protestolara neden olmuş, Fransız Hükümeti ve Fransız adaletine sert tepkiler gösterilmişti.

29 Nisan 1984 günü Paris'in Alfortville kenar semtinde «Ermeni Soykırımını» belirten bir anıtın, bu semtin Belediye Başkanı ve Fransız Hükümetinde Güvenlik İşleri Devlet Sekreteri Franceschi tarafından açılması Türkiye'de geniş ve sert tepkiler uyandırmıştı. Türkiye Büyükelçiliğinin törenden bir kaç gün önce yaptığı uyarıya karşın, Franceschi'nin hazır bulunması nedeniyle, Türk Hükümeti Fransa'yı, Ankara'daki Büyükelçisi aracılığı ile, resmen protesto etmişti. Kimi Fransız gazeteleri de böyle bir törenin yapılmasını eleştirmişlerdi. Bu olgu, Türkiye ile Fransa arasında, Türkiye Dışişleri Siyasal İşler Müsteşar Yardımcısının Paris'e gitmesi, arkasından Fransız Ticaret Bakanının Ankara'ya gelmesi biçiminde, yeniden başlatılmak istenen dialogun ertelenmesine neden olmuştu.

3 mayısta bu anıtın yanında üç bombanın patlatılması ve bunda bir çok kişinin yaralanması olayı Fransa ve Türkiye'de geniş yankılar yaratmıştı. «Ermeni Karşıtı Örgüt» diye bir uydurma örgütün üstlendiği bu olayın aslında ASALA tarafından, Türkiye'ye karşı bir kışkırtma yaratmak üzere, düzenlenmiş olması akla gelmişti.

Türk kamuoyunda Türk - Fransız ilişkilerinin artık bir kopma noktasına yaklaştığı izlenimi uyandırdığı bir zamanda, Başbakan Özal 3 mayısta bir açıklama yaparak, durumun Bakanlar Kurulunda konuşulduğunu, soruna heyecanla değil, serinkanlılıkla ve mantıkla yaklaşılması, onun devlet anlayışı içinde ele alınması gerektiğini, ilişkilerin daha fazla gerginleşmemesini dilediğini, başka bir deyişle, Fransa'nın bu davranışları sürerse, gerginleşebileceğini, bu davranışların Fransız halkından değil, Fransız Hükümetinden geldiğini, böyle olunca, Fransızlara vize alma zorunluluğu koymak gibi önlemlere gerek bulunmadığını söylemişti.

Gene 3 mayısta, Fransa'nın Parlâmento ile İlişkiler Bakanı Labarrere yaptığı bir açıklamada, «Fransa, Osmanlı İmpa-

ratorluğunda yaşayan Ermenilerin 1915'de bir soykırımına kurban olduklarını kabul ediyor. Bununla birlikte, bugünkü (Türk) kuşaklarını bundan sorumlu tutmayı reddediyor. Dolayısıyla, Ermeni topluluğunun manevi çıkarlarına sadece zarar verecek her türlü tethiş eylemini kınıyor» demişti. Bu açıklama daha önceki resmi açıklamaların bir az hafifletilerek yinelenmedi idi.

Buna karşılık, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege sorunlarına Fransa, ne Giscard d'Estaing, ne Mitterrand döneminde, karışmak istememiş, başka deyişle bu konularda da Yunanistan'ın beklediği desteği göstermekten kaçınmıştır. Zaten, Fransa'nın 1977 yılına dek İngiltere ile Manş denizinde kıta sahanlığındaki durumu Türkiye'nin Ege'deki durumuna benziyordu. Çünkü Manş denizi üzerindeki İngiliz adalarının Fransa kıyılarına yakın bulunması, kıta sahanlığı bakımından, bu denizin, 1958 Sözleşmesinin 6. maddesinin öngördüğü anlamda bir «özel durum» ortaya koyduğunu savunan Fransa olmuştu. Başvurulan Hakem Mahkemesi de Fransa'ya hak vermiş, sonunda varılan anlaşmada, bu adalara sınırlı kıta sahanlığı hakkı tanınmış, Fransa ile İngiltere hakkındaki ayırım çizgisi Adaların ötesine geçmişti. Ege denizi gibi her bakımdan özellik gösteren bir denizde karasularının 12 mile çıkarılması savının da Fransa tarafından desteklenmesi zordu. Bundan başka, Ege ulusal hava alanının Yunan Hükümetince, 6 millik karasuları genişliğinin ötesinde, 10 mil sayılmasının 1944 Şikago Sözleşmesine aykırı düştüğünü kuşkusuz Fransa da biliyordu.

Fransa'nın son 10-12 yıldır Türkiye'ye karşı güttüğü politika Türk resmi çevrelerinde, aydınlarda ve halkta geniş ve derin tepkiler uyandırmıştır. Resmi çevreler, bu tutumun Batı dayanışmasına ters düztüğünü, çok eski bir geleneği olan Türk-Fransız dostluğunu yavaş yavaş kemirdiğini, Fransız Hükümetinin, ABD, Federal Almanya, İngiltere gibi Türkiye'ye yakınlık gösteren öbür büyük Batılılarinkinden ayrı bir yoldan hiç bir yere varamayacağını, olsa olsa iki ülkenin işbirliğinin aksamasının her iki tarafa da zarar vereceğini düşünüyordu. Özellikle Mitterrand'ın genel politikada, yani Doğu-Batı ilişkilerinde (örneğin Afganistan işgaline karşı), Batı dayanışması içinde, so-

rumlu biçimde davranışları ile Türkiye'ye karşı tutumunun bir çelişki yarattığına inanıyordu. Ermeni sorununda, 1915 olaylarının iç yüzü üzerinde durmaksızın, uluslararası bir yargıç gibi «soykırımı olmuştur» dedikten sonra, «ama bugünkü Türkler bundan sorumlu değildir» yargısına varmakla ne istediğini anlayamıyor, böylelikle, Ermenileri manen tatmin edip onları tetbihten alıkoyacağı düşüncesine katılmıyordu. Tersine, böyle bir düşüncenin Ermenileri kışkırtacağını, onları Türkiye'den toprak istemlerine heveslendireceğini biliyordu. Fransa gibi köklü bir devlette, zaten «maginal» nitelikteki Ermeni olayları için, dış ilişkileri iç politika hesaplarına alet etmenin nedenini anlayamıyordu.

Türk aydınları, zengin Fransız kültürünün Türkiye'nin çağdaşlaşma süresindeki olumlu etkisinin bilinci içinde, Fransa'nın tutumunu «Cartésien» mantıkla bağdaştıramıyordu. Halka gelince, o «Fransa'ya ne yaptık ki, bize böyle düşmanca davranıyor» diyor, kafasındaki düğümü çözemiyordu, aklına Fransızların Yunan dostluğunu, Hristiyan dayanışmasını getiriyor, kızıyor, uzaklaşıyordu.

9 Mayıs 1984 günü Mitterrands'ın Elysée Sarayında Türk romancısı Yaşar Kemal'e «Légion d'Honneur» nişanını vermesi, yapılan törene Türkiye'nin Paris Büyükelçisini, UNESCO ve OECD katındaki Büyükelçi temsilcilerini de çağırması, ciddi bir sarsıntı geçiren Türk-Fransız ilişkilerini artık düzeltmenin zamanı geldiğinin bir göstergesi midir? Bu zamanla anlaşılacaktır. Tarihte, bu ilişkiler bir kaç kez sarsıntı geçirmiş, ama hızla düzelip rayına oturmakta gecikmemiştir. Bu gerçek, Türk-Fransız dostluğu ve işbirliğine inananlara umut vermektedir.

NOTLAR :

(1) Gerçi böyle bir ittifakın metni bulunmamıştır. Ancak, yalnız sözlü de olsa, onun varlığı sonraki yazışmalarla ilgili belgelerden anlaşılmaktadır. Bkz. İsmail Soysal, «Türk - Fransız Diploması Münasebetlerinin İlk Devresi», Tarih Dergisi, C. III, Sayı 5-6, İstanbul, 1953; Jean-Paul Laurent, «Les célèbres Articles France - Ottomans de Février 1935, Académie des

Sciences Morales et Politiques, «Ordonnances des Rois de France, Règne de François 1 er., Toms VIII, Imprimerie Nationale, Paris, 1972; André Clot, «Soliment le Magnifique», Paris, 1983.

(2) Bkz. İsmail Soysal, «Fransız İhtilâli ve Türk - Fransız Diploması Münasebetleri (1789 - 1802)», T. Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1964.

(3) Osmanlı döneminde Türk - Fransız siyasal ilişkileri üzerinde toplu bir yapıt ne Türkiye'de, ne de Fransa'da henüz yayımlanmamıştır. Ancak, genel nitelikteki tarih kitapları dışında arşivlere dayanan bir çok Fransızca monografi ve makale vardır. Türkçe olarak İsmail Soysal'ın yukarıki dipnotlarında belirtilen incelemelerinden başka, kimi Türk Büyükelçilerinin «Se-faretnameleri», Taha Toros'un Cumhuriyet Gazetesinde çıkan bir kaç makalesi (Ekim 1968 ve Eylül 1969), E. Kuran'ın «Cezayir'in, Fransızlar tarafından işgali karşısında Osmanlı Siyaseti, 1827 - 1847 (İstanbul, 1957) ve Abdurrahman Çaycı'nın «Büyük Sahra'da Türk - Fransız Rekabeti, 1858 - 1911 (Erzurum, 1975) adlı kitapları gibi çok az yayın olmuştur.

(4) Yeni Türkiye dönemindeki (1921 - 1984) Türk - Fransız ilişkileri üzerinde hazırladığımız yüz sayfaya yakın bir inceleme T. Tarih Kurumunun Cumhuriyetin 60. yıldönümü sayısında yayımlanmak üzeredir. Bu incelemede 1921-1984 dönemi üzerinde Türkçe ve Fransızca yayınların geniş bir kaynakçası bulunmaktadır.

(5) Gerek 1921 Ankara Anlaşması, gerek daha sonra, 1945 yılına dek, Türkiye'nin Fransa ile bağtladığı tüm Andlaşmaların metinleri ve açıklamaları için bkz. İsmail Soysal, «Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. I (1920 - 1945)», T. Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983.

(6) Bu dönem için bkz., İsmail Soysal, «Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelışı» (1934 - 1937), T. Tarih Kurumu Belleteni, Atatürk Özel Sayısı, Ankara, 1981.

(7) Hatay Sorununun ortaya çıkması, çözümü ve bu konuda yapılan anlaşmalar için bkz. İsmail Soysal, «Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları», ibid.

(8) Üçlü İttifak için bkz., İsmail Soysal, «1939 Türk - İngiliz - Fransız İttifakı», T. Tarih Kurumu Belleteni, C. XLVI, Sayı 182, Ankara 1982.